

UNIVERSITETET FOR MILJØ- OG BIOVITENSKAP

FORORD

Denne oppgaven markerer slutten på en lang studietid. Før jeg kom til Ås, har jeg studert kulturvitenskap og geografi ved Universitetet Bergen og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo. Det er godt å endelig stå med den endelige oppgaven i hånden!

Oppgaven er et bidrag til forskningsprosjektet *Conditions for Sustainable Management of Urban Recreational Landscapes* som er et samarbeid mellom Institutt for landskapsplanlegging (ILP) og Norsk institutt for by- og regionalforskning (NIBR). Tema for min oppgave er mobilisering for bevaring av bynære friluftsområder.

Jeg vil takke Knut Bjørn Stokke og Morten Clemetsen for god veiledning og entusiastisk holdning til oppgaven og mine funn, og mine informanter for fine turer i Mosseskogen. I tillegg vil jeg takke Ewa for et fantastisk akademisk inspirerende og slarvete år på kontor, Jon og mamma og pappa for eksemplarisk oppbacking og småkjefting når det har trengtes, Hans-Henry som alltid holder humøret oppe og ellers venner og familie som har gjort dette til en fornøylig studietiden.

Ås, desember 2010

Julie Aaraas

SAMMENDRAG

Det blir stadig mer bevissthet rundt bevaring av bynære friluftsområder i Norge. Friluftslivet er helsefremmende, både for den enkelte og med tanke på folkehelsen. Mosseskogen, som er fokusområde i denne oppgaven, har vært gjenstand for en massiv lokal mobiliseringsaksjon for å hindre en utbygging i deler av området. Oppgaven søker en forklaring på hva som har vært *drivkraften* til denne mobiliseringsprosessen.

Oppgaven starter i kapittel 3 med en teorigjennomgang rundt begrepene sted som bakgrunnsramme, møteplass og opplevelse. Det er opplevelsen av sted, “sense of place” og begrepet stadkjensle som utgjør hoveddelen av teorien. Jeg vil hevde at det er opplevelse og erfaring med steder som avgjør hva som er vårt forhold til for eksempel bostedsnære friluftsområder. En fornemmelse av tilhørighet til sted, enten det er bevisst eller vises gjennom engasjement for stedet, er bevis på en sterk “sense of place”. Opplevelsen av et sted avhenger også av hvordan man forholder seg til stedet, hvilken livsfase man er i eller hva man bruker området til. Hverdagsfriluftslivet reflekteres gjennom samspillet mellom sosialt liv, bruk og naturopplevelse. Det skal sies at sted som bakgrunnsramme, møteplass og opplevelse ikke nødvendigvis bør sees som isolerte oppfatninger, men derimot fortjener å stå sammen. Den Europeiske Landskapskonvensjonen inkluderer også folks opplevelse og oppfattelse i definisjonen av landskap. Denne definisjonen gjenspeiles i metoden landskapsressursanalyse som også inkluderer stadkjensleintervjuer; en metode som legger vekt på å få frem opplevelsedimensjonen av landskap i tillegg til landskapskarakter. Avstanden mellom ekspert- og brukersyn på verdisetting av landskap bør minskes for å bevare bynære friluftslandskap.

Skogsområdet Mosseskogen har vært definert som utbyggingsområde i kommuneplanen for Moss kommune de siste 20 årene. En plan for utbygging av 1500 boliger i skogens nordre del utløste i 2007 en mobiliseringsaksjon for å bevare Mosseskogen. Mosseskogens historie, forn- og kulturminner, samt kvaliteter for rekreasjon og betydning som møteplass har ikke blitt tatt med i evalueringen av området fra kommunens side. Gjennom bevisstgjøring av hvilke rekreasjonsverdier skogen har, samt en rekke avisinnlegg, kommentarer, kronikker og fagrapporter ble området i kommuneplanen endret fra utbyggingsområde til LNF, og kommunedelplanen tatt ut av revidering i påvente av grundigere utredninger om områdets kvaliteter.

Særlig understrekes verdien det er i stillhet og lyd av *natur* av informantene. Mosseskogens topografi gjør at skogen føles større enn den er fordi boligområdet i umiddelbar nærhet fort kommer ute av syne. Selv om skogen ikke er stor, er det også noe informantene setter stor pris på. Området er variert, og det finnes muligheter for å gå på stier der det går langt mellom folk. Ellers finnes også veier, blant annet en tidligere hovedfartsåre til Kristiania, som er lette å ferdes på for de som ikke føler behov for å utfordre seg selv utenfor stien.

De engasjerte i Mosseskogen håper de har klart å si sin mening i tide, men frykter et politisk skifte i kommunen. Derfor jobber de mot en mer varig bevaring enn den som er nå. Det kreves både vilje og store ressurser for å drive arbeidet som gjøres i Mosseskogen, mye av denne viljen vil jeg påstå kan forklares gjennom en sterk "sense of place". En videreutvikling av landskapsressursanalysen som metode er etter min mening viktig for å synliggjøre brukersynet i verdisetting av landskap.

SUMMARY

Lately, the focus towards urban recreational landscapes has increased. Outdoor activities are healthy, both for the individual and in terms of public health. Mosseskogen, which is the focus of this thesis, has been the subject of a massive local mobilization to prevent residential development in the area. The paper seeks an explanation of what has been the driving forces for this mobilization process.

The thesis begins in Chapter 3 with a theoretical review around the concepts of place as a location, locale and “sense of place”. It is the concept of “sense of place” that constitutes the main part of the theory. I would argue that it is the perception of experience in areas that determines the human relationship to urban recreational areas. A sense of belonging to place, whether consciously or displayed through commitment to the place, is evidence of a strong “sense of place”. The experience of a place also depends on how you relate to it, what life stage you are in or how you use the area. Everyday Outdoor activities is reflected through the interaction between social life, use and nature. It should be noted that place as location, locale and “sense of place”, not necessarily should be seen as isolated beliefs, they rather deserve to stand together. The European Landscape Convention includes people's experience and perception into the definition of landscape. This definition is reflected in the method of landscape resource analysis that also includes interviews about “sense of place”, is a method that emphasizes the dimension of experience of the landscape in addition to landscape character. The distance between the expert and userviews in the valuation of the landscape should be minimized to preserve urban recreational landscapes.

Mosseskogen has been defined as residential development area in the municipality plan of Moss in the last 20 years. A plan for development of 1500 homes in the forest's northern part in 2007 triggered a mobilization campaign to keep Mosseskogen as a recreational area. Mosseskogen's history, ancient and cultural sites, in addition to recreational qualities and importance as a meeting place has not been included in the evaluation of the area from the municipality's side. Through awareness of the values in Mosseskogen, and a number of newspaper articles, commentaries, feature articles and technical reports in the area has been changed in the development plans from development area to LNF, and this plan was taken out of the municipal plan pending more thorough studies of the area's qualities.

The informants stresses the value of silence and sounds of nature. The topography of Mosseskogen makes the wood feel larger than it is because the residential area adjacent to quickly gets out of sight. The area is varied, and there are opportunities to go on trails where one seldom meets people. There are also roads, which are easy to walk on for those who do not feel the need to challenge themselves off the trail.

The mobilization group Mosseskogen hopes they have managed to give their opinions in time, but fears a political shift in the municipality. Therefore, they work towards a more permanent preservation than what is present. It requires both the will and significant resources to do the work that has been done in Mosseskogen and I will claim that this can be explained by a strong “sense of place”. A further development of the landscape resource analysis as a method in my opinion is important to highlight the user views the valuation of the landscape.

INNHOLD

FORORD	1
SAMMENDRAG	2
SUMMARY	4
INNHOLD	6
1 INNLEDNING	9
1.1 BAKGRUNN	11
1.2 PROBLEMSTILLING	13
1.3 OPPGAVENS OPPBYGNING	14
2 METODE	15
2.1 SEMISTRUKTURERTE INTERVJUER	16
2.2 UTVALG AV INFORMANTER	17
2.3 WALKING INTERVIEWS	17
2.4 INFORMERT SAMTYKKE	18
3 TEORI	19
3.1 STEDSIDENTITET	19
3.2 HVA ER “SENSE OF PLACE”?	19
3.3 STEDSBEGREPER	21
3.3.1 STED SOM MØTEPlass	21
3.3.2 STED SOM BAKGRUNNSRAMME	21
3.3.3 STED SOM OPPLEVELSE	22
3.3.4 BOSTEDSNÆR NATUR	23
3.3.5 MILJØPSYKOLOGIEN OG FORHOLDET MELLOM MENNESKE OG STED	26
3.3.6 LANDSKAP	27
3.4 DEN EUROPEISKE LANDSKAPSKONVENSJONENS SYN PÅ LANDSKAP	28
3.5 STADKJENSLE	30

3.5.1 METODER FOR Å STUDERE STADKJENSLE OG “SENSE OF PLACE” ...	31
4 KORT OM STUDIEOMRÅDET	33
4.1 MOSS	33
4.2 POPULÆRE FRILUFTSOMRÅDER I MOSS	34
4.3 MOSSESKOGEN	36
4.4 PLANER FOR MOSSESKOGEN	38
5 HVORDAN OPPFATTES MOSSESKOGEN SOM FRILUFTSOMRÅDE?	42
5.1 LYDEN AV NATUR.....	48
5.2 LOKALBEFOLKNINGENS FORHOLD TIL SKOGEN	52
6 “SENSE OF PLACE” SOM DRIVKRAFT FOR MOBILISERINGEN?	54
6.1 “SENSE OF PLACE” – MOBILISERING - PLANREALISERING	54
6.2 VIKTIGHETEN AV VELFORENINGER OG ILDSJELER.....	59
7 AVSLUTNING.....	60
7.1 BEHOV FOR VIDERE FORSKNING	61
LITTERATURLISTE.....	62
VEDLEGG	66
VEDLEGG 1: INTERVJUGUIDE	66
VEDLEGG 2: OVERSIKT OVER INFORMANTER	67

TABELLER:

<i>Tabell 1: Kaplan og Kaplans (1989) opplevelsesvariabler, gjengitt etter Gundersen og Aasetre (2009).....</i>	<i>45</i>
<i>Tabell 2: Forholdet mellom konsensus og sosial infrastruktur. Utbygging som bevegelsesfaktor. Gjengitt etter Falleth et al. (2010).....</i>	<i>55</i>

FIGURER:

<i>Figur 1: Conditions for Sustainable Management of Urban Recreational Landscapes (GOVEREC).....</i>	<i>10</i>
<i>Figur 2: Kart over Moss kommune. Funnet på http://kart.fmos.no/turkart/, redigert i Adobe Photoshop.</i>	<i>33</i>
<i>Figur 3: Kart over Mosseskogen Funnet på http://kart.fmos.no/turkart/, redigert i Adobe Photoshop</i>	<i>36</i>
<i>Figur 4: Fra Mosseskogen Foto: Julie Aaraas.....</i>	<i>37</i>
<i>Figur 5: Mosseskogen sett fra Røysåsen. Området avgrenses av Felleskjøpet i nord og Mossesundet i vest. Foto: Julie Aaraas.....</i>	<i>38</i>
<i>Figur 6: Mosseskogen ligger i umiddelbar nærhet til etablerte boligområder. Foto: Gro Koppen.....</i>	<i>42</i>
<i>Figur 7: Kyststien er merket gjennom Mosseskogen. Foto: Gro Koppen.....</i>	<i>43</i>
<i>Figur 8: Molbekktjern i August. Foto: Gro Koppen.....</i>	<i>47</i>
<i>Figur 9: Kongebjerka er et kjært landemerke i Mosseskogen. Foto: Julie Aaraas.....</i>	<i>48</i>
<i>Figur 10: : Det kollete landskapet i Mosseskogen gjør at området ikke er berørt av nevneverdig støy. Foto: Julie Aaraas.....</i>	<i>50</i>
<i>Figur 11: Den Grønne skauen. Foto: Julie Aaraas</i>	<i>51</i>

VEDLEGG:

<i>Vedlegg 1: Intervjuguide.....</i>	<i>65</i>
<i>Vedlegg 2: Oversikt overinformantkategorier.....</i>	<i>67</i>

1 INNLEDNING

Det blir stadig mer bevissthet rundt bevaring av friluftsområder i Norge. Flere stortingsmeldinger understreker politiske mål om å bevare friluftsområder i nærheten av byer og tettsteder (St. meld. nr. 23 (2001-2002) ; St. meld. nr. 39 (2000-2001)). Friluftslivet og muligheten til å komme seg ut i frisk luft uten å reise langt, er på mange måter unik i Norge. I Norge bor omtrent 80% av befolkningen i byer og tettsteder. Markaområder og andre friluftsområder i nærheten av byer og tettsteder er viktige for trivsel, helse og identitet og bevaring av det biologiske mangfoldet. Bynære friluftsområder har også personlig, samfunnsmessig og kulturell betydning. Lett tilgjengelige områder åpner for bevegelse for folk i alle aldre og med forskjellig fysikk. Friluftslivet er helsefremmende både for den enkelte og for samfunnet som helhet. Staten uttrykker på forskjellige måter viktigheten av å ta vare på friluftsområder generelt og bynære friluftsområder spesielt. Blant annet i St. meld. nr. 26 (2006-2007), ”Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand”, legges det vekt på friluftsliv som trivselskapende og miljøvennlig aktivitet. At flere og flere friluftsområder er truet av utbyggingspress, gjør også at det blir mer og mer viktig å bevare de områdene som finnes i dag.

Mellom 1960 og 1990 vokste tettstedsarealene i 13 norske byer med 170 prosent, mens befolkningsveksten i gjennomsnitt var 27 prosent. Denne utviklingen har påvirket grøntstrukturen i og i nærheten av byer og tettsteder. Store, sammenhengende naturarealer er redusert og antall naturarealer under ti dekar har økt med 20 prosent mellom 1950 årene og 90 årene (Berge et al. 2000).

Jeg har valgt å jobbe med Mosseskogen som friluftsområde i denne oppgaven. Mosseskogen har vært gjenstand for en massiv lokal mobiliseringsaksjon for å bevare området. Jeg ønsker å undersøke hva som har vært drivkraften for dette engasjementet. Det dreier seg altså om *hvorfor* noen har valgt å engasjere seg så sterkt for området. Problemstillingen er valgt med tanke på mobiliseringen som har vært i Mosseskogen og hva som har kommet ut av arbeidet som er gjort der. Jeg vil bruke ideene bak den Europeiske Landskapskonvensjonen, med utgangspunkt i teori om begrepene *stadkjensle* og *“sense of place”* som et analytisk verktøy for å komme frem til hva som er de bakenforliggende argumentene for mobiliseringen i Mosseskogen. Samtidig vil jeg se på hvilken rolle den bostedsnære naturen spiller for folk. Jeg vil bruke miljøpsykologiske teorier for å belyse

hvilken verdi nærnaturen har, enten den brukes eller ikke. Den bostedsnære naturen er ikke uten betydning selv om den ikke tas i bruk gjennom handling eller aktivitet. Landskapet er likevel betydningsfullt på ulike måter som en ramme rundt hverdagslige situasjoner. Det er disse forholdene jeg har søkt etter når jeg har snakket med folk som har et spesielt forhold til Mosseskogen.

Oppgaven er et bidrag til et forskningsprosjekt som pågår ved Institutt for landskapsplanlegging (ILP) ved Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) og Norsk institutt for by- og regionalforskning (NIBR). Prosjektets forskningsområde er forvaltning av bynære friluftsområder og avsluttes i 2012¹. I studiet *Conditions for Sustainable Management of Urban Recreational Landscapes*, undersøkes bynære friluftsområder i blant annet Moss, Asker, Kungsbacka og Hälsingborg. Undersøkelsen går ut på å avdekke i hvilken grad friluftsområder i bykommuner forvaltes med hensyn på en balanse mellom bruk og vern og hvilken rolle kommunens planlegging og befolkningens mobilisering spiller i forhold til dette.

Figur 1: *Conditions for Sustainable Management of Urban Recreational Landscapes (GOVEREC)*

Min rolle i forhold til prosjektet er at jeg gjennom å belyse en relevant problemstilling gir mitt bidrag til forskningen på området. Oppgaven faller inn i skjæringspunktet mellom

¹ Conditions for Sustainable Management of Urban Recreational Landscapes (GOVEREC).

<http://www.nibr.no/prosjekter/428/>

modul 2 og 3, som handler om 2) mobilisering og 3) tilgjengelighet og bruk. Jeg har hatt mulighet til å delta på prosjektmøter og jeg har tilgang til datamateriale og relevante intervjuer som andre har foretatt tidligere. Mitt datamateriale gjøres også tilgjengelig for de andre i prosjektgruppen. Det er en utfordring å være koblet opp mot et prosjekt, fordi problemstillingen min ikke bare må være interessant for meg å jobbe med, den må også være relevant for den forskningen som gjøres i prosjektet.

I oktober 2001 signerte Norge den europeiske landskapskonvensjonen som ett av 45 land. Konvensjonen ble godkjent ett år senere og trådte i kraft 1. mars 2004. Formålet med konvensjonen er blant annet å sette fokus på menneskers forhold til alt landskap som de ser og er en del av til daglig. Landskapet er i følge konvensjonen både en verdi som skal forvaltes, men også en ressurs som kan utvikles og gi grunnlag for ny *verdiskapning*. Landskap kan sees på som et felles gode som alle har lik mulighet til å gjøre til sitt eget. Folkelig engasjement og demokratisk medvirkning spiller en viktig rolle. Konvensjonen legger også til grunn en helhetlig tilnærming til landskap, der det naturgeografiske og det kulturhistoriske vektlegges i tillegg til det romlig-visuelle (Direktoratet for naturforvaltning & Riksantikvaren 2010:6). Også opplevelse av landskap er viktig i denne sammenhengen og bør tas hensyn til i planleggingen. Fordi temaet “sense of place” som drivkraft for mobilisering i planleggingen er et tema som ikke er mye studert tidligere, har jeg en undersøkende tilnærming til det gjennom oppgaven.

1.1 BAKGRUNN

Kommunene er som planmyndighet en sentral aktør i forvaltningen av friluftsområder. Planlegging etter PBL bygger på prinsipper om deltakelse, åpenhet, samarbeid og gjensidig informasjonsflyt mellom ulike forvaltningsnivåer, særlig mellom forvaltningen og lokalbefolkningen. Alle berørte parter, både enkeltpersoner og grupper, skal kunne si sin mening i planprosessen (Falleth & Hanssen 2009). Medvirkning er en viktig del av planleggingen og loven stiller krav om åpenhet og aktiv tilrettelegging for medvirkningen i kommunale planprosesser. Det er imidlertid et problem at svake aktører i mange tilfeller kommer på banen for sent til at det er noen reel mulighet til å utrette noe.

Kommunen er gjennom Plan- og bygningsloven og kommuneplanen den viktigste forvalteren av friluftsområder i nærheten av tettbygde strøk. Formålet med Plan- og bygningsloven er å samkjøre planer på forskjellige forvaltningsnivåer og sørge for en felles forståelse for bruk og vern av forskjellige arealer. Dette understrekes i stor grad gjennom forskjellige arealkategorier i kommuneplanens arealdel. Det er særlig arealkategoriene grøntstruktur og landbruk, natur og friluftsliv samt reindrift (LNF) som sikrer grønne lunger og rekreasjonsarealer i kommuneplanens arealdel (Plan- og bygningsloven 2008). LNF områdene omfatter store deler av Norges areal. Forholdet mellom ulike interesser i LNF områdene styres av en rekke særlover som jordloven, skogbruksloven, naturvernloven (erstattet av naturmangfoldloven) og friluftslivloven. Forvaltningen av slike områder er fordelt mellom myndigheter med ulike kunnskaps- og verdisyn. Muligheten for en helhetlig planlegging av disse områdene er derfor begrenset (Skjeggedal et al. 2004). Plan og bygningsloven er i følge Skår et al. (in prep) indirekte knyttet til den bostedsnære naturen fordi den har fokus på bosted og forankres i planlegging på kommunalt nivå. Fokuset på bostedsnær natur står til en viss grad i som en motsetning til blant annet naturvernloven, som i større grad berører fjerntliggende naturområder. Skår et al. mener plan og bygningsloven har stor betydning for menneskers erfaringer og meningsdannelser knyttet til bruk og opplevelse av natur i hverdagen.

Landskap har et stort potensial for medvirkning fordi det betyr noe for mange. Landskapet bidrar til identitet og tilhørighet og representerer det ytre fysiske rommet hvor vi lever våre liv (Nordisk Ministerråd 2003). Utbyggingspress er en stor trussel for bynære friluftsområder og utløser i mange tilfeller lokal mobilisering. Mosseskogen er et slikt tilfelle. Fordi friluftslivet i stor grad hviler på allemannsretten, vil det ofte ha en svak rettslig stilling i utbyggings saker (Skår et al. 2009).

Denne oppgaven dreier seg om bakgrunnen for mobiliseringsprosessen som har foregått i Mosseskogen nord for Moss sentrum. Moss kommune har siden generalplanen i 1976 lagt ut Molbekkområdet som utbyggingsområde for eneboliger i kommunen. Området rundt Molbekktjern og Mosseskogen brukes mye som turområde og er et viktig rekreasjonsareal for lokalbefolkningen. På grunn av bruken av området og funn av fornminner og rødlistearter har velforeninger i området, Framtiden i våre hender og naturvernforbundet gått sammen i en aksjonsgruppe mot utbyggingen (*Aksjon Mosseskogen* 2008).

Aksjonsgruppen har ved å holde orienteringsmøter og vandringer fått med seg lokalbefolkningen i kampen for å bevare Mosseskogen. Utbyggingsplanene i området har inntil videre blitt lagt på is og kommunedelplanen for Nordre bydel blir vurdert på nytt i lys av det brede engasjementet. Samlingen av interessenter og organisasjoner gjør at det skapes bredere interesse for engasjementet og gruppen kan tenkes å få mer gjennomslagskraft enn om partene hadde stått hver for seg. Slik nettverksmobilisering behandles senere i oppgaven. Men hva er det som, uavhengig av fornminner og rødlistearter, gjør at folk velger å engasjere seg så strekt for dette området? Jeg vil ta utgangspunkt i at bynære friluftsområder, eksempelvis Mosseskogen, er en viktig identitetsbærer for folk som bor i nærheten og bruker området.

1.2 PROBLEMSTILLING

Jeg har valgt å strukturere oppgaven ved hjelp av en hovedproblemstilling og flere underproblemstillinger. Underproblemstillingene er ment å være en støtte for å belyse hovedproblemstillingen gjennom teori og empiriske spørsmål. Oppgaven er derfor delt i tre deler; en for hver problemstilling. Den første delen vil i hovedsak dreie seg om teori rundt begrepet "*sense of place*". Dette begrepet dreier seg kort sagt om forholdet mellom mennesker og steder; hvordan folk oppfatter steder og hvilke kvaliteter og muligheter de ser i landskap, i dette tilfellet friluftsområder. Fordi det ikke finnes noe godt begrep på norsk, har jeg valgt å bruke "sense of place" som begrep gjennom oppgaven. Den andre delen vil vise til intervjuer gjort om engasjementet i Mosseskogen. Den tredje delen vil binde sammen teori og empiri utifra hva som har kommet frem i de foregående delene. Avslutningsvis vil jeg oppsummere de tre delene og svare på hovedproblemstillingen.

Hva betyr "sense of place" for lokalbefolkningens engasjement for å bevare Mosseskogen?

Problemstillingen søker å vise hva som ligger bakenfor argumentene til dem som engasjerer seg for å bevare et område for fremtiden. For å besvare spørsmålet, vil jeg bruke følgende underproblemstillinger:

1. *Hva er “sense of place” og hvordan kan det studeres i sammenheng med friluftlandskap?*

I denne delen av oppgaven vil jeg gjøre rede for teorier som omhandler forskjellige måter å se på og definere sted, og hvordan mennesker forholder seg til steder i følge disse teoriene. Jeg vil også relatere dette til friluftsområder. Jeg vil ikke bare bruke stedsteori, men også teorier fra miljøpsykologien for å belyse forholdet mellom menneske og sted, fortrinnsvis natur- og friluftsområder.

2. *Hvordan oppfattes Mosseskogen som friluftlandskap?*

Basert på intervjuer og dokumentstudier, vil jeg i denne delen av oppgaven gjøre rede for hvordan Mosseskogen kan sees på i et “sense of place” perspektiv. Jeg vil også bruke teorier fra miljøpsykologien for å belyse hva som bør tas hensyn til i relasjonen mellom menneske og friluftsområder når det kommer til planlegging. Jeg vil også bruke miljøpsykologien for å belyse hvordan folk engasjerer seg for områder som de ser på som verdifulle.

3. *Hvordan er “sense of place” drivkraft for mobiliseringen?*

Mosseskogen har over lang tid ligget som utbyggingsområde i kommuneplanen, antakeligvis på grunn av verdien på tomtene i området. Engasjementet for en bevaring i Mosseskogen har vært stort. Men hva er det som har gjort at folk har valgt å engasjere seg slik de har gjort for området? Mosseskogen er et sammensatt område med kvaliteter av forskjellig art. Informanter legger vekt på både konkrete, fysiske kvaliteter, men også sanseopplevelser som spesielt viktig for dem i området. Stillheten nevnes av flere som unikt i området.

1.3 OPPGAVENS OPPBYGNING

Oppgaven er delt inn i 7 hovedkapitler, i tillegg kommer referanser og vedlegg. Kapittel 2 tar for seg metoden jeg har brukt i løpet av oppgaven. I kapittel 3 presenteres teorier om sted og metoder for å undersøke forholdet mellom mennesker og steder. Kapittel 4 presenterer Moss generelt som caseområde og Mosseskogen spesielt. I kapittel 5 bruker jeg intervjuer til å belyse hvordan Mosseskogen oppfattes som friluftsområde. Her kobler jeg

også inn noe teori om stedsoppfatninger. Kapittel 6 tar for seg “sense of place” som drivkraft for planleggingen, basert på intervjuer og høringsuttalelser om kommunedelplanen for Nordre bydel. Det avsluttende kapittel 7 svarer på problemstillingen om hva “sense of place” betyr for lokalbefolkningens engasjement for å bevare Mosseskogen som friluftsområde.

2 METODE

I oppgaven har jeg valgt å kombinere teoretiske og empiriske studier. Jeg har tatt for meg teori om “sense of place” og stedsidentitet, samt hatt dybdeintervjuer med nøkkelinformanter som har et nært forhold til Mosseskogen.

Hovedsakelig har litteraturstudiet basert seg på teori om “sense of place” og stedsidentiteter som jeg vært borte i tidligere i min studietid. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i noen artikler og bøker, og deretter se på deres referanselister og deretter lest disse så langt det har vært mulig. Denne formen for litteraturstudie kan sammenlignes med det Halvorsen (2008) kaller for *snøballmetoden* når det gjelder informanter, der man bruker nøkkelinformanter til å rekruttere andre informanter som kan være relevante.

I tillegg til relevant faglitteratur har jeg gått igjennom kommuneplanens samfunns- og arealdel, kommunedelplanen for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap, kommunedelplan for idrett og fysisk aktivitet, samt høringsuttalelser som har kommet inn i forhold til kommunedelplanen for Nordre bydel. Jeg har også gått gjennom intervjuer som forskningsgruppen har gjort tidligere, og brukt noe av materialet derfra. Denne metodetrianguleringen gjør også at studiet får en økt grad av reliabilitet. Jeg ser på kombinasjonen mellom skriftlige kilder, teori og intervjuer som en styrke for undersøkelsen.

2.1 SEMISTRUKTURERTE INTERVJUER

Jeg har valgt å gjøre mitt forskningsprosjekt gjennom intervju fremfor spørreundersøkelse. Valentine (1997) sier at fordelene med intervjuer i forhold til spørreundersøkelser er at det i en intervjusituasjon er mye enklere å få nøyaktige svar fra informanten fordi man kan gå dypere inn i den enkeltes meninger gjennom et intervju. Intervju har ofte form som ligner mer på en samtale, slik at det er mulig å svare og forklare med informantens egne ord. Det gjør det også mulig å gå tilbake for å utdype eller få klarhet i ting som er usikkert. Hensikten med mine intervjuer er ikke å generalisere, men å få frem individuelle meninger rundt en sak. Målet med disse intervjuene er heller ikke å være representativ, men å forstå hvordan individer opplever sine hverdagslandskaper. For å finne svar på dette kreves det et kvalitativt forskningsdesign. De kvalitative metodene baserer seg på få dybdeintervjuer med noen få nøkkelinformanter. Det er vanskelig å få et representativt utvalg gjennom bruk av kvalitative metoder, det er derfor viktig å være oppmerksom på at informasjonen som kommer ut av intervjuene ikke er generaliserbar.

Mine intervjuer er i hovedsak semistrukturerte og dreier seg om hvordan folk i Moss forholder seg til Mosseskogen som friluftsområde og hvorfor de har valgt å engasjere seg mot utbyggingen av området. I følge Kvale et al. (2009) brukes semistrukturerte intervjuer når temaer fra dagliglivet skal forstås utifra informantens egne perspektiver. Intervjuet ligger nært opptil en vanlig samtale, men retter seg etter en spesifisert intervjuguide med temaer for samtalen. Det er verken en åpen samtale eller en lukket spørreskjemasamtale (Kvale et al. 2009). Et slikt intervju, med lite forhåndsbestemt bortsett fra temaene for intervjuet, kan ofte ta en retning som man som intervjuer ikke hadde regnet med. Derfor er det viktig at man kan tilpasse spørsmålene til eventuelle nye tema som kommer opp (Thagaard 2009). Denne muligheten har man ikke i et spørreskjema, hvor også svarene er standardiserte alternativer til hvert spørsmål. Fordelen ved en ustrukturert tilnærming er at det er enklere å følge informantens tankegang og man kan komme til å komme inn på tema som man som forsker ikke har tenkt på eller har sett på som irrelevante for problemstillingen. Fleksibilitet er viktig for å knytte spørsmålene til den enkelte informants forutsetninger og opplevelser.

Thagaard (2009) sier at det viktigste med intervjuer er å få tak i så fyldig og omfattende informasjon som mulig om hvordan andre mennesker opplever sin livssituasjon og hvordan

de ser på de temaene som blir tatt opp i intervjuet. De erfaringene som kommer frem i intervjusituasjonen er på mange måter avgjørende for hvordan den man prater med oppfatter forskjellige situasjoner.

2.2 UTVALG AV INFORMANTER

Mine informanter er i første rekke folk som er godt kjent i Mosseskogen og har bodd i nærheten store deler av sitt liv. De har et nært forhold til området, både som bosted og friluftsområde. Det har vært naturlig for meg å snakke med representanter for velforeningene i området for å finne mer ut om hvordan engasjementet er med tanke på bevaring av området og tilrettelegging for bruk. Representantene fra velforeningen har fungert som nøkkelinformanter for prosjektet. De har satt meg i kontakt med andre som også har interesse for å bevare Mosseskogen. Jeg har også vært i kontakt med DNT Vansjø og barnas turlag, som arrangerer turer i Mosseskogen. Ulempen med en slik metode, såkalt snøballmetoden, kan være at man får en overvekt av informanter som mener det samme eller taler for samme sak. Det er også en fare at informantene er i samme aldersgruppe og kjønn. Alle informantene har vært imøtekomne fra første stund, det har lettet mitt arbeid betraktelig i forhold til innsamling av informasjon.

2.3 WALKING INTERVIEWS

Etter inspirasjon fra Skår (2010a) valgte jeg å gå tur med de fleste av mine informanter for å prøve å komme nærmere Mosseskogen, dens kvaliteter og deres argumenter for bevaring. Metoden "Walking interviews" går ut på å gå sammen med informanten i et landskap han eller hun kjenner godt. Formålet med metoden er å få frem aspekter ved steder som kan være vanskelige å få frem i en samtale over et bord fordi kvaliteter ved steder må oppleves og er vanskelige å beskrive med ord. Å gå tur er også en naturlig ting å gjøre for mange, og det gjør at informanten føler seg trygg i situasjonen. (Skår 2010b) På tur er det også rom for naturlige pauser i samtalen. Det er ofte på tur at man får tid til å reflektere over andre ting, for så å komme tilbake til temaet i samtalen etter hvert. Skår (2009) viser til at man åpner for en mer reflekterende og åpen samtale når man går i skogen fremfor å sitte ved et

bord inne. For eksempel kan det være vanskelig å forklare for noen hvorfor man synes et sted er spesielt når man ikke er på stedet. Omgivelsene i naturen gir assosiasjoner på en annen måte enn om samtalen går over et bord.

Metoden egner seg til studier der man undersøker stedsidentiteter eller hvordan folk forholder seg til bestemte områder. Jeg har både hatt intervjuer på tur og over bordet og det er stor forskjell på hva slags informasjon som kommer ut av de forskjellige situasjonene. Mine erfaringer med denne typen intervju er positiv. Jeg mener jeg har fått mye ut av de samtale jeg har hatt med de informantene som jeg har gått sammen med.

2.4 INFORMERT SAMTYKKE

Informert samtykke betyr at informanter som er aktuelle for forskningsprosjektet informeres om undersøkelsens formål og frivilligheten ved å delta understrekes (Kvale et al. 2009). Dette prosjektet er meldt til Personvernombudet og det er utarbeidet et informasjonsskriv der det forklares hvordan informanten skal forholde seg til intervju.

3 TEORI

Teoriene om sted og menneskers forhold til sted er mange og har mange forskjellige tilnærminger. For å komme nærmere inn på hvordan folk forholder seg til forskjellige steder på forskjellige måter, vil jeg i tillegg til stedsidentitet konsentrere meg om begrepet “sense of place” og hvordan det kan studeres.

3.1 STEDSIDENTITET

Jeg tror at noe av bakgrunnen for engasjement i planleggingen, særlig når det gjelder utbyggingsplaner i bynære friluftsområder, er folks tilknytning til steder. Steders identitet formes av kvaliteter som består av så vel naturgitte såvel som fysiske forhold, for eksempel sosiokulturelle og historiske forhold. Dette innebærer at faktiske forhold blander seg med subjektive og kollektive oppfatninger om stedet. At et friluftsområde har identitet eller spesielle verdier for grupper og enkeltpersoner, kan være en grunn til at noen velger å engasjere seg for å bevare området dersom det er truet av utbygging.

3.2 HVA ER “SENSE OF PLACE”?

“Sense of place” er et begrep som kommer fra samfunnsgeografien. Begrepet defineres i Dictionary of Human Geography (2000) som det forholdet man har til steder, enten de er fysisk eller subjektivt avgrenset. Følelser og assosiasjoner til steder og hendelser er viktig i “sense of place”, man kan prate om en slags stedsidentitet. Jeg vil videre i oppgaven gå ut fra at “sense of place” er en måte å forholde seg til landskap på, både fysisk, subjektivt og gjennom opplevelse. Jeg vil relatere teorien til bynære friluftsområder. Jeg vil også bruke begrepet *hverdagslandskaper*, ment som omgivelser vi ser ofte og føler oss mer som en del av enn områder vi ikke er så kjent i. Hverdagslandskaper er ofte gjenstand for empiriske undersøkelser

Begrepet “identitet” er viktig når forholdet mellom mennesker og steder skal belyses, fordi mennesker og steder utvikles i samspill med hverandre. Tidligere forsto geografer i følge Berg og Dale (2004) identitet som grunnleggende, stabile trekk ved individer, uttrykt ved

for eksempel kjønn, klasse og etnisitet. Men med tiden har denne oppfatningen forandret seg og man har erkjent at stedsidentitet ikke er en konstant variabel. De sier at:

”Steders identiteter er sammensatt og i forandring ikke minst fordi de er forankret i sosial praksis. Hverdagens rutiner som gjerne endres gradvis, og mer drastiske handlinger som bryter med stedlige dominante normer for hvem som bør gjøre hva når, endrer steders identiteter. Steders identiteter ”sitter” også i stedsmyter eller representasjoner av steder. Tanker og forestillinger, eller sett av ideer, om hvordan steder er, representeres i ulike fora (aviser, bøker, TV osv), og har, i følge Holloway & Hubbard (2001), tre funksjoner; For det første påvirker de hvordan folk ser omgivelsene, for det andre hvordan de handler og engasjerer seg i dem og for det tredje hvordan de ser på mennesker som kobles til mytene (for eksempel beboere på stedet).”(Berg & Dale 2004:50).

Hague (2005:13) viser til fire elementer som er typiske for stedsidentitet. Elementene sees ofte på en eller annen måte i sammenheng med hverandre. Det første elementet i stedsidentitet som Hague peker på er romlige kvaliteter som skiller stedet fra andre steder; for det andre: kjennetegn ved innbyggere på et sted som skiller dem fra folk andre steder. For det tredje: sosiale forhold folk imellom og til sist om det er kultur eller historie på et sted som gjør at innbyggerne føler en samhørighet med andre fra samme område. For Mosseskogen, som er området som brukes som eksempel senere i oppgaven, er topografi, rekreasjonsverdi og historie de kvalitetene som informantene legger vekt på som bidrar til å gjøre området spesielt.

For å beskrive disse typiske trekkene ved stedsidentitet, viser Hague (2005) til Ragmaas (2002) fire eksempler på identiteter knyttet til sted og regioner. Jeg vil se på tre av disse i denne sammenhengen. Disse formene for identitet, slik Ragmaa beskriver dem, utgjør etter min mening et grunnlag for å forstå identitetsbegrepet generelt. Det er det Ragmaa kaller territorielle former, symbolske former og institusjonelle former for regional identitet. Den territorielle identitet handler om å definere grenser slik at man opparbeider seg en salgs identitet innenfor disse grensene, for eksempel innenfor et administrativt område eller innenfor et område som begrenses på andre måter; som ved hjelp av landskapsformer, historiske fortellinger eller bebyggelse. Den symbolske identiteten dreier seg mer om dialekter, typiske navn for et område, spesielle landemerker, tradisjoner og kulturer. Den

institusjonelle formen for identitet inkluderer formingen av verdier og organisasjoner for å synliggjøre regionens særegenheter og symboler. Alle disse formene for stedsidentitet er med på å skape forskjellige områder som man kan føle tilhørighet til gjennom hverdagsbruk og opplevelse av steder.

3.3 STEDSBEGREPER

I samfunnsgeografien har det tradisjonelt blitt operert med tre *stedsbegreper*: *lokalitet*, *lokalisering* og “*sense of place*”. Agnew definerer i følge Dictionary of Human Geography (Johnston et al. 2000) tre hovedelementer ved sted. *Lokalitet* er steder der sosiale forhold bygges. Det siste elementet av sted er i følge Agnew “*sense of place*”; en ”strukturert lokalfølelse”. Denne definisjonen av sted inkluderer dermed både subjektive og objektive faktorer ved et sted. Jeg vil videre i oppgaven hovedsaklig konsentrere meg om “sense of place”, men gå gjennom betydningen av lokalitet og lokalisering først for å sette begrepet “sense of place” inn i en større sammenheng.

3.3.1 STED SOM MØTEPlass

Begrepet *lokalitet* betegner i følge Johnston m. fl (2000) steder der sosiale forhold bygges. Typiske eksempler på lokalitet er skoler, kjøpesentra og bysentra. Friluftsområder kan for mange også være møteplasser, særlig i sammenheng med aktivitet. Oppfattelsene av disse stedene formes i stor grad av sosial praksis (Berg & Dale 2004). Med sosial praksis menes de rutinepregete aktivitetene og gjøremålene som kjennetegner våre hverdagsliv. Her kommer hverdagslandskapene inn – lokalitet definerer steder utifra anvendelse og praksis. Det er samspillene mellom mennesker og natur, og mennesker og mennesker som former steder gjennom aktivitet (handling) og sosial praksis.

3.3.2 STED SOM BAKGRUNNSRAMME

Lokalisering; betegner i følge Berg m. fl (2004) sted som bakgrunnsramme. Steder vurderes i mange sammenhenger i forhold til hva slags kvaliteter det har; for eksempel tilgang til offentlige tjenester og nødvendige ressurser og nettverk. Hovedvekten legges på synlige egenskaper ved steder, fremfor subjektive meninger. Steders fysiske kjennetegn som

topografi, geologi og klima er viktig i dette synet. Også friluftslandskaper evalueres etter disse kriteriene, for eksempel i forhold til planlegging av utbyggingsområder.

Typiske tilnærminger til lokalisering som stedsbegrep er studier av kart, statistikk, ressurstilgang og informasjon man har tilgang til uten å være på stedet. Johnston m. fl (2000) definerer lokalisering som det geografiske området som er rammen for sosial interaksjon. Teorien om sted som bakgrunnsramme forener den objektive rammen med en forståelse av landskap gjennom opplevelse. Steder endres kontinuerlig som følge av menneskers aktiviteter, samtidig som stedet også påvirker disse aktivitetene. Mennesker og steder påvirker hverandre gjensidig (Berg & Dale 2004).

3.3.3 STED SOM OPPLEVELSE

Det er ikke bare de fysiske faktorene som definerer et sted. Den enkeltes opplevelse av landskap er også med på å gjøre et sted til et bestemt sted. *“Sense of place”* er i følge Berg m.fl (2004) en retning som legger vekt på den indre, subjektive og opplevelsesmessige dimensjonen av et sted. Istedenfor å se på steders utviklingspotensial og ressurstilgang, er det interessant å se på hvordan ulike grupper og individer tolker og knytter seg til de stedene de ser ofte eller hver dag. Agnew (2005:89) beskriver *“sense of place”* slik:

“The third is place as “sense of place” or identification with a place as a unique community, landscape and moral order. In this construction, every place is particular and, thus, singular. A strong sense of ‘belonging’ to a place, either consciously or as shown through everyday behaviour such as participating in place-related affairs, would be indicative of “sense of place”.”

Relph mener i sitt verk *“Place and Placelessness”* (1976) at en praktisk forståelse av sted er essensielt for menneskets eksistens. For Relph er oppfattningen av steder som bakgrunnsramme ikke en tilstrekkelig tilnærming. Han mener at et steds mening ikke bør utledes kun i forhold til lokalisering, dets funksjon eller menneskene som bebor stedet, men at det også bør assosieres med menneskenes handlingsintensjoner og gjøren. Å være menneske for Relph er å leve i en verden fylt av betydningsfulle steder, der stedsfølelsen er gjennomsyret av følelser og meninger. Stedsfølelse utvikles gjennom menneskers kroppslige erfaringer og daglige liv i samspill med de sosiale, økonomiske og kulturelle betingelser som den enkelte lever under (Skår et al. in prep).

Relph sier at ethvert sted er unikt på grunnlag av den enkeltes opplevelse av stedet. I likhet med Berg og Dale (2004) sier han at en fornemmelse av tilhørighet til et sted, enten det er bevisst eller vises gjennom engasjement for stedet, er et bevis på en sterk "sense of place". I likhet med Agnew og Berg og Dale, mener Relph at landskapet tillegges mening for den enkelte gjennom opplevelse. Relph legger også inn landskapskarakter som viktige aspekt ved et sted. Uavhengig av om det er snakk om bebygget eller naturlandskap, mener han at sted innehar en karakter som kommer ut av de assosiasjonene man får når man er på stedet. Han (1976:122) sier at:

"Landscapes always possess character that derives from the particular association of their physical and built characteristics with the meanings they have for those who are experiencing them; in other words character and meaning are imputed to landscapes by the intentionality of experience."

Opplevelse og tilknytning til steder er altså sentralt i tankegangen om "sense of place". De fysiske forholdene ved et sted skal også telle i analysen, men det er det psykiske og subjektive som oftest har mest å si, ifølge Relph (1976). Dette synet på steder har blitt kritisert for at hovedvekten ligger på den enkeltes oppfatning av sted, fremfor hvilke faktorer, for eksempel hva som preger omgivelsene på et sted, som ligger til grunn for denne oppfatningen. Denne kritikken har også vært fremmet i nyere tid, og gir seg for eksempel uttrykk i debatter mellom geografers og arkitekters forskjellige syn på sted.

De tre forklaringene på begrepet sted; som møteplass, bakgrunnsramme og opplevelse bør på bakgrunn av det jeg har lagt frem her, ikke sees hver for seg, men i en sammenheng. Den nyere teorien omhandler hvordan mennesker og steders identiteter er forankret i forskjellige kontekster, men påvirker hverandre gjensidig. Menneskers identitet er i følge Berg og Dale (2004) romlig forankret, altså avhengige av hvilket forhold man har til det stedet eller landskapet man befinner seg i eller hvor man er fra. Steders identitet er derimot forankret i sosial praksis eller stedsmyter.

3.3.4 BOSTEDSNÆR NATUR

Landskap som man ofte befinner seg i, for eksempel runden man går når man lufter hunden, eller den faste løperunden, kan defineres som hverdagslandskap. Med hverdagslandskaper menes i denne sammenhengen omgivelser som vi beveger oss i ofte

eller hver dag. Dette er landskaper som alle har et forhold til enten man vil eller ikke fordi man uansett er en del av landskapet. Landskapet tas ofte for gitt fordi man er en så naturlig del av det til enhver tid. Opplevelsen av sted varierer avhengig av hvordan man forholder seg til stedet, hvilken livsfase man er i eller hva man bruker det området til. Skår et al. (in prep) bruker Lefebvres (1974/1991) tenkning om hvordan menneskers liv og erfaringer danner premisser for utforming av stedet de bor. Lefebvre ser på stedet som et sosialt produkt der menneskers handlinger står sentralt. Når sosiale relasjoner endres som følge av samfunnsmessige endringer, mener han dette må gjenspeiles i endringer av sted for å stimulere til sosialt liv og relasjonsbygging. Dette nevnes også hos Berg og Dale (2004). Hverdagsfriluftslivet reflekterer altså i følge Skår et al. (in prep) samspillet mellom sosialt liv, bruk av natur og naturopplevelse. Derfor mener de at et kjennetegn ved hverdagsfriluftslivet er at det er dynamisk, foranderlig og situasjonsbestemt. I en sosial og kulturell sammenheng forandres bruken av nærmiljønaturen over tid. Derfor kan den samme naturen oppleves ulikt i ulike livsfaser, men også i ulike situasjoner; avhengig av faktorer som tid, humør, selskap, samhold og helsetilstand. For noen er aktiv bruk av natur et viktig element i hverdagen, mens andre knapt tenker over at den er der. Hva man anser som kvaliteter i landskapet varierer altså etter hvilken holdning man har til landskapet i utgangspunktet.

Objektive faktorer og fysiske egenskaper kan altså ikke alene avgjøre om et landskap er verdifullt eller ikke. En kartlegging av hva folk tenker og mener om et sted, kan bli enklere og mer presis ved å finne ut hva folk tenker om og føler for stedet, istedenfor å se utelukkende på fysiske kjennetegn ved stedet. Dette er på mange måter nøkkelen i begrunnelsen om hvorfor en trenger flere innfallsvinkler for å analysere betydningen av steder. Verdien knyttes like mye til folks oppfattning og relasjoner, ikke bare til fysiske/kulturelle egenskaper ved stedet i seg selv. Også det grunnleggende "gjøre" perspektivet betyr at menneskets erkjennelse og identitet oppstår i aktiv samhandling med omgivelsene. Kunnskap om dette kan vi kalle *erfaringsbasert* eller *lokal kunnskap*. Dette er kunnskap som i liten grad fanges direkte opp i metoder og prosesser som er knyttet til planlegging av nærnatur og hverdagsfriluftsliv (Skår et al. in prep). For å kunne kartlegge dette perspektivet, trengs fortolkende, kvalitative metoder fremfor kvantitative. Min studie på området har derfor vært turer i området og dybdeintervjuer med informanter som er godt kjent og bruker området jevnlig.

Clemetsen og Krogh (2010) peker på at oppfattning og opplevelse av landskap er svært sammensatt. Opplevelser blir sjelden satt ord på fordi de som regel henger sammen med underforståtte kulturelle verdier og forståelsesmåter og ofte er knyttet til *aktiviteter* i landskapet. De sier videre at kunnskapen om hvordan folk oppfatter og opplever landskap i liten grad fanges opp av metoder i landskapsplanlegging. De eksisterende metodene baserer seg mest på fysiske kjennetegn og kvaliteter i landskapet som grunnlag for videre landskapsanalyser. Skår et al. (in prep) viser til fenomenologien og Heideggers begrep om *væren-i-verden* og mener at det først og fremst bygger på beskrivelsen og drøftelsen av menneskets praktiske omgang med verden eller ”den levde erfaring”. Jeg tenker at dette er erfaringer som det er vanskelig å sette ord på, på samme måte som det er problematisk å videreformidle taus kunnskap. Merleau-Ponty (1945/1994) fokuserer også i følge Skår et al. på hvordan verden fremtrer for oss gjennom den sansemessige erfaringen. Merleau-Ponty beskriver en før-språklig relasjon mellom mennesket og omgivelsene som framtrer gjennom den kroppslige, intuitive erfaring. Relasjonen består i å motta impulser samtidig som man tar med seg sine erfaringer inn i fortolkninger og meningsdannende prosesser. Clemetsen et. al. (in press) sier at:

“According to Merleau-Ponty, the relationship between the body and the world comes into being through meetings between the body and its surroundings. Thus, landscape is defined as the body’s perceptible surroundings, which include what the bodily subject sees, smells, hears, feels, tastes and senses in the meeting with her or his environment. Sight alone cannot represent or be the harbinger of the other senses and the specific qualities of other ways of sensing. It is therefore important to emphasize the specific qualities of the different senses:

- *Sight can provide a general view, but also forms the foundation for participation and inclusion*
- *Sounds form layers which provide the rhythms and pulse of the place; they tell about movement, action and creative activity and fill ‘the space in between’*
- *Smells create associations and recall past events and experiences*
- *Touch organizes impressions and provides a physical framework for choice of action.”*

Dette er også viktig å ha i mente i forhold til hvordan forskjellige landskaper klassifiseres; det er ikke utelukkende de visuelle verdiene som er viktige. Clemetsen og Krogh (2010) mener at det ikke bare er samspillet mellom menneske og natur som er viktig for å snakke om hva som er med på å forme landskap. De nevner også forholdet mellom nåtid og fortid, samt mellom fysiske og immaterielle verdier som avgjørende faktorer på hvordan oppfatninger av landskap formes. Møtet mellom nåtid og fortid belyser både den naturhistoriske og den kulturhistoriske utviklingen i et landskap. Forholdet mellom fysiske og immaterielle verdier sier noe om hvordan møtet med landskap gjennom aktivitet gir mennesker opplevelser, kunnskap og identitet.

Det er med andre ord vanskelig å beskrive landskap uten å referere til menneskers relasjoner til det. Utifra den Europeiske Landskapskonvensjonens definisjon av landskap kan man si at det er vanskelig å beskrive et landskap utifra objektive faktorer alene (Haukeland 2010). Det skal sies at beskrivelser av landskap avhenger av hvor stort området som beskrives er og hvilke kvaliteter og faktorer som vektlegges. I tillegg til faktorer som bruk og økonomi, kan landskap sees på som en ressurs for opplevelse og livskvalitet og bidra til stedstilknytning og følelse av identitet og tilhørighet (ibid). Landskapene man opplever og bruker som barn kan være avgjørende for hvordan man engasjerer seg for de samme områdene ettersom man blir eldre. Dette er også vist hos miljøpsykologene Kaplan og Kaplan (1989).

Opplevelse er for mange en viktig del av det å gå i naturen. Hvilken grad opplevelsen preger landskapsoppfatningen avhenger i følge Haukeland av hvordan de ytre og indre landskapene relateres til hverandre. Dette kan også settes i sammenheng med forståelsen om sted som opplevelse, der de subjektive oppfatningene av sted spiller en viktig rolle i forhold til hva det betyr for den enkelte.

3.3.5 MILJØPSYKOLOGIEN OG FORHOLDET MELLOM MENNESKE OG STED

Strumse (2007) sier at det er et landskaps konkrete innhold, særlig forholdet mellom naturelementer og menneskepåvirkning, som er viktig for at det skal likes. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at Strumse i stor grad har brukt bilder av landskap i sin forskning, og dermed ikke har fått inn alle sansene i forhold til hva folk opplever i landskapet. En viktig del av landskapsopplevelse er å få med alle sanser; særlig

lukt og lyder avgjør ofte hva slags landskap man foretrekker. Dette er også kritisert av Thorén,(2008) som sier at landskapsopplevelsen er individuell og knyttet til tid, sted, rom, handling.

Hågvar & Huse (2005) viser til det amerikanske paret Rachel og Steven Kaplan som gjennom omfattende vitenskapelige forsøk kunne bevise at tilgang til naturelementer øker menneskers trivsel og livskvalitet. Kaplan og Kaplan kom fram til flere spennende konklusjoner om tilhørighet til natur i nærmiljøet. Etter å ha fastslått at naturelementer ble oppfattet som et viktig element ved et sted, søkte Kaplans hvilke strukturelle elementer som var viktige. Det viste seg at de fleste foretrakk halvåpne og oversiktlige miljøer fremfor helt åpne plasser eller ufremkommelige kratt. De tolket dette som at et halvåpent naturmiljø ga oversikt samtidig som det hadde mange kjennetegn og holdepunkter som gjorde at det var enkelt å orientere seg i. Både i åpne landskap og i tette og ufremkommelige landskap er det vanskelig å orientere seg. Dette kan skape en frykt for området, snarere enn et område man føler seg trygg i. Kaplan og Kaplan (1989) viser at det er viktig for folk å vite at det finnes områder i deres nærmiljø som man kan besøke uten problemer, når man vil og uten videre planlegging. Områdene i deres undersøkelse lå et lite stykke unna, og informantene besøkte ikke områdene ofte, men bevisstheten om at det lå der og når som helst kunne benyttes, var svært viktig. Av mange ble slike områder verdsatt aller høyest. Når slike områder med nær natur ble bygget ut, følte mange et sterkt tap, og det gikk opp for dem hvor verdifullt det hadde vært. Noen følte et personlig forhold til et sted som de hadde opplevelser og minner fra. Mange gleder ble forbundet med slike bostedsnære områder, blant annet det å observere årstidene og bare å lytte. Et sted for barn å boltre seg fritt, og ikke minst et sted å roe tankene var også kvaliteter informantene til Kaplan og Kaplan la vekt på (Hågvar & Huse 2005).

3.3.6 LANDSKAP

Slår man opp "landskap" i en ordbok, får man definisjonen "naturlig avgrenset landstrekning; egn slik den viser seg for øyet (...)" (*Ordnnett.no* 2010). Utifra denne definisjonen kan man forstå landskap som noe som kan avgrenses geografisk og som kan oppleves. Videre kommer begrepene *landskap* og *omgivelser* til å brukes om hverandre. Den Europeiske Landskapskonvensjonen definerer landskap mer aktivt enn ordboken, dette kommer jeg tilbake til senere.

Et viktig begrep knyttet til landskapsforståelse er *sted*. Berge m. fl (2000) viser til at det ofte skilles mellom de sosialt anerkjente og forståtte stedene på den ene siden og de personlige erfarte stedene på den andre siden. De mener at man kan tenke på steder på ulike nivåer, "fra lekeplassen til nasjonalstaten" (Berge et al. 2000:7). I vid forstand mener de at landskap kan forstås som ytre, fysiske rammer for vår eksistens og virksomhet. Forholdet mellom landskap og sted kan med det forstås hierarkisk, der landskapet kan forstås som noe mindre individuelt enn stedet. Landskapet kan regnes som en samlebetegnelse med flere steder inkludert. Selman (2006) sier at et landskap består av steder og at steder har sterke eksistensielle betydninger som forteller historien om utviklingen av landskapet. Han viser til en teori om at et landskaps identitet kan bety to forskjellige ting; for det første kan det vise til en "visuell identitet" basert på spesielle, stedlige kvaliteter som er synlig for utenforstående; og for det andre at det er en strek relasjon mellom folk og deres terreng slik at man kjenner seg igjen i et noe mer flytende avgrenset, men allikevel distinkt område. Man kan også bruke begrepet "landskapsbilde".

"Landskapsbilde" er et begrep som ofte brukes i nordisk sammenheng, det er imidlertid ikke brukt i konvensjonen. "Landskapsbildet" er også noe flere av mine informanter har lagt vekt på i intervjuer. Begrepet dekker landskapets visuelle dimensjon og understreker betydningen av denne i folks opplevelse av landskapet vårt i forhold til landskapskvalitet.

3.4 DEN EUROPEISKE LANDSKAPSKONVENSJONENS SYN PÅ LANDSKAP

Den Europeiske Landskapskonvensjonen definerer landskap slik:

"Landskap" betyr et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer (Europarådet 2000).

Gjennom landskapskonvensjonens definisjon har det skjedd en utvikling fra å betrakte landskap som et bilde man observerer til å bli noe vi kontinuerlig forholder oss til gjennom opplevelser.

Den europeiske landskapskonvensjonens hovedintensjon er i følge Nordisk Ministerråd (2003) å fremme ivaretagelse av landskap gjennom vern, forvaltning og planlegging. Konvensjonen retter søkelys mot landskap som er anerkjent som særlig verdifulle, landskap som er våre hverdagslige omgivelser og landskap som er i forfall eller er preget av negative forhold. Det er særlig de to første som jeg ser som relevante for problemstillingene i denne oppgaven.

Velforeningene på Mosseskogen og Kambo har gjennom aktiv mobilisering i planleggingen blitt mer kjent for sine varierte kvaliteter og det viser seg gjennom intervjuer at området brukes av, og betyr mye for, lokalbefolkningen. Et nøkkelaspekt ved konvensjonen er, i følge Nordisk Ministerråd, at den legger vekt på enkeltmenneskets opplevelse og verdivurdering av landskapene. Landskapet er både en verdi som skal forvaltes, men også en ressurs som kan utvikles og gi grunnlag for ny verdiskapning. Landskapet kan betraktes som et felles gode som alle har lik tilgang til og mulighet til å gjøre til sitt (Direktoratet for naturforvaltning & Riksantikvaren 2010). Sentralt i konvensjonen står også folks ønske om å delta aktivt i planlegging av utviklingen av landskap. Artikkel 5a i konvensjonen vektlegger ”å erkjenne i egen lovgivning at landskapet er et vesentlig element i folks omgivelser, et uttrykk for mangfoldet i deres felles kultur- og naturarv samt et fundament for deres identitet.” (Nordisk Ministerråd 2003). Folkelig engasjement og demokratisk medvirkning spiller en viktig rolle. Konvensjonen legger i tillegg til grunn en helhetlig tilnærming til landskap, der det naturgeografiske og det kulturhistoriske legges vekt på i tillegg til det romlig-visuelle (Direktoratet for naturforvaltning & Riksantikvaren 2010).

Når det gjelder medvirkning i planleggingen, sier plan- og bygningsloven (2008) i kapittel 5, § 5-1 første ledd at: *”enhver som fremmer planforslag, skal legge til rette for medvirkning.”* Nordisk Ministerråd understreker at det er en fare at landskapstemaet som oftest ikke er tatt hensyn til i medvirkningen, slik at det ofte ikke kommer til syne før sent i planprosessen, etter at planer er vedtatt og konsekvensene blir mer synlige. Etter deres mening er retten til miljøinformasjon en forutsetning for god medvirkning. Denne retten er i Norge nedfelt i grunnlovens (1814) § 110 b annet ledd som slår fast at borgerne er: *”Berettigede til Kundskab om Naturmilieuets Tilstand og om Virkningerne af planlagte og iværksatte Indgreb i Naturen.”* Medvirkning skjer som oftest i en situasjon hvor ulike aktører har ulike mål og interesser, status og påvirkningskraft (Nordisk Ministerråd 2003).

Enkeltmenneskets rett til medvirkning i planleggingen er et sentralt tema i landskapskonvensjonen. Men medvirkning kan bety mange forskjellige prosesser i planleggingen. Det er viktig å finne frem til den riktige medvirkningsformen på rett sted i en analyse og planprosess. Medvirkning skal bidra til å framskaffe relevant og dekkende kunnskap om et område og betydningen det har for befolkningen som er berørt. Det skal også brukes til å forankre en prosess og skape en god og hensiktsmessig plan. Videre i oppgaven vil jeg se på begrepet stadkjensle og landskapsressursanalyse som metode for å kartlegge stadkjensle og folks forhold til landskap.

3.5 STADKJENSLE

Jeg har vist at forskningen på samspillet mellom mennesker og steder er sammensatt av flere retninger og oppfattelser av hva som er viktig i dette forholdet. I mine problemstillinger har jeg, gjennom å belyse “sense of place” begrepet, valgt å legge særlig vekt på opplevelse av landskap som et viktig element i forholdet mellom menneske og sted. Clemetsen og Krogh (2010:52) sier at den kunnskapen som viser hvordan folk oppfatter og opplever landskap, i liten grad fanges opp av dagens mest brukte metoder i landskapsplanlegging. Grunnlaget for de mest brukte metodene i dag kartlegger i hovedsak fysiske kjennetegn og visuelle kvaliteter. De mener at avstanden mellom de metodene som finnes om landskapsplanlegging og grunnleggende kjennetegn ved menneskers oppfatning og opplevelse utgjør utfordringer som gjør at den blir unødvendig stor og skaper flere utfordringer.

1. Det kan lett oppstå forskjeller mellom eksperters vurdering av verdier i landskapet og oppfatningene og opplevelsene til brukerne av landskapet.
2. Det er nødvendig å utvikle metoder som kan bygge bro mellom eksisterende metoder for landskapsplanlegging og ny kunnskap om brukernes forhold til landskapet.

Clemetsen og Krogh har derfor et ønske om å videreutvikle dagens metoder i landskapsanalyse og koble disse til metoder for å undersøke folks forhold til sted. De lanserer i denne sammenhengen begrepet “*stadkjensle*”.

Begrepet stadkjensle slik Clemetsen og Krogh anvender det, er en fri oversettelse av det engelske konseptet “sense of place”. Begrepet er derfor knyttet til den enkelte brukers

opplevelse og oppfatning av et spesielt, avgrenset område. Stadkjenslen formes for den enkelte gjennom bruk som igjen gjør at hver enkelt bruker former sine spesifikke verdier, oppfatninger og opplevelser. Opplevelsene av stedet dannes gjennom bruk i vid forstand. Clemetsen og Krogh mener disse opplevelsene er nært knyttet til spesielle aktiviteter som utføres i landskapet enten det er i hverdagslig sammenheng, i sammenheng med rekreasjon eller næring. I slike sammenhenger vil minner, kroppslige erfaringer og sosial samhandling være viktig.

3.5.1 METODER FOR Å STUDERE STADKJENSLE OG “SENSE OF PLACE”

Områder analyseres i dag som oftest med vekt på fysiske karakteristikk og visuelle kvaliteter. Men mange ønsker å engasjere seg mer aktivt i utviklingen av steder og omgivelser. Det er flere metoder som kan brukes for å bringe folk tidligere på banen i en utviklingsprosess. En landskapsressursanalyse er en prosessrettet måte å, innenfor et avgrenset landskapsområde, strukturere samarbeid mellom planleggere, lokalsamfunn, næringsliv og politikere på. Begrepet samler landskapsanalyse, intervjuer og dialogprosesser med lokalbefolkning og andre brukere og deres bidrag er å sette disse tilnærmingene sammen til en metode for å identifisere mulige stedsbaserte ressurser til bruk for, i denne sammenhengen, kartlegging av verdier i landskapet som ikke kan sees utifra fysiske karakteristikk alene (Clemetsen & Krogh 2010). Landskapsressursanalysen består derfor av a) landskapsanalyse og b) stadkjensleundersøkelse.

Landskapsanalysen sammenfattes i et uttrykk som samler områdets særpreg på en gjenkjennelig måte. Clemetsen og Krogh kaller dette uttrykket for *landskapskarakter*. Begrepet er en samlende måte å vise helheten i landskapet på. For å gjøre det konkret, må beskrivelsen nødvendigvis være knyttet til et avgrenset område på et kart. I dette tilfellet dreier det seg om Mosseskogen, områdeavgrensningen kommer jeg tilbake til senere i oppgaven. Det er viktig å presisere at:

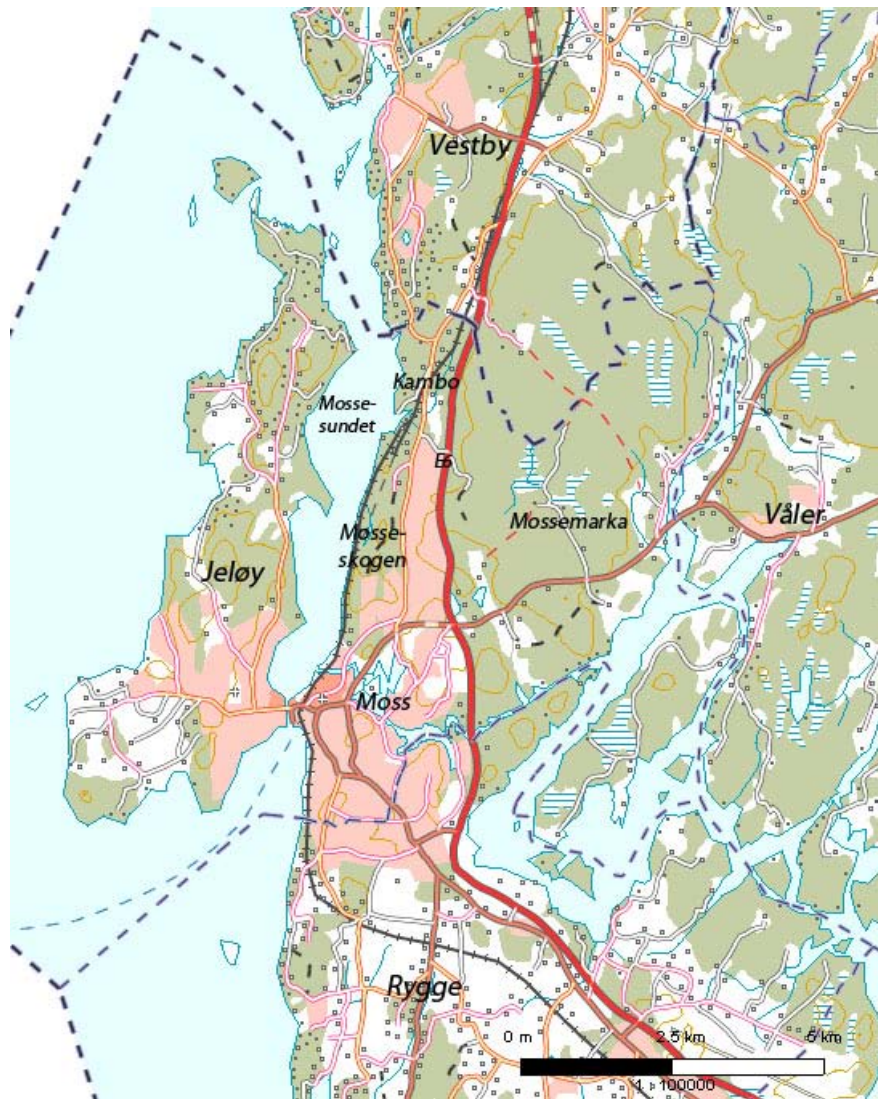
”Landskapskarakter er et konsentrert uttrykk for samspillet mellom et områdes naturgrunnlag, arealbruk, historiske og kulturelle innhold, samt romlige og andre sansbare forhold som særpreger området og skiller det fra omkringliggende landskap (Clemetsen & Krogh 2010:58).”

Den europeiske landskapskonvensjonen sier at landskapskarakter bygger på en helhetlig tolkning av landskapet slik det forstås og oppfattes (Direktoratet for naturforvaltning & Riksantikvaren 2010). Det er viktig å skille mellom karakter og mening og verdi, der mening og verdi er noe som i stor grad skapes gjennom opplevelse.

For å få en så god analyse som mulig, er det viktig å avklare hvor stort område som skal dekkes av analysen og hvilken detaljeringsgrad den skal ha. Det er viktig å huske at jo større utredningsområdet er, desto større er landskapsskalaen. Uansett detaljeringsgrad må analysen likevel søke å fange sammenhengen mellom helhet og enkeltdeler, overordnede landskapsstrukturer og sammenhenger med den enkelte detalj. Her vil det til en viss grad være flytende overganger mellom sted og den som opplever. Poenget er å kunne ha en beskrivende karakteristikk ved et sted som et felles utgangspunkt for diskusjon og vurdering av hva som skal tillegges verdi.

4 KORT OM STUDIEOMRÅDET

4.1 MOSS

Figur 2: Kart over Moss kommune. Funnet på <http://kart.fmos.no/turkart/>, redigert i Adobe Photoshop.

Moss kommune ligger i Østfold fylke, omtrent 60 km sør for Oslo. Kommunen består av Jeløy, fastlandet mellom Vansjø og Mossesundet i tillegg til Dillingøy i Vansjø. Moss kommune har et totalareal på omtrent 63 km² og hadde pr 1. januar 2010 et innbyggertall på 30 030 mennesker (Ssb 2010). Distriktet inkluderer i hovedsak kommunene Moss, Våler og Rygge. I noen sammenhenger faller også Råde og Vestby kommuner inn under

betegnelsen Mossedistriktet (Moss kommune 2007a). Tettstedet Moss ligger hovedsakelig sørøst for byen og inn i nabokommunen Rygge. De nyere boligområdene er lagt like øst for kommunesenteret, og i nordre del av Mosseskogen og på Kambo, samt søndre Jeløy. Moss er et viktig handels- og industrientrum, og kommunen hadde en befolkningsvekst på 11.1 % mellom 1995 og 2005 (Thorsnæs 2010). Kommunen legger SSB sine befolkningsprognoser til grunn i sine planer og anslår at de vil ha en befolkningsvekst på rundt 1 % per år. Ser vi på kart over befolkningsmønsteret i kommunen, ser vi at befolkningen er relativt konsentrert i tettstedene; sentrum, på Jeløy og nordover mot Kambo, mellom Oslovegen og E6. De siste årene har byggingen av nye boliger vært konsentrert mest til sentrumsområdene i Moss og deler av Jeløya. For å spare ledige arealer, har det også vært noe fortetting i etablerte boligområder.

4.2 POPULÆRE FRILUFTSOMRÅDER I MOSS

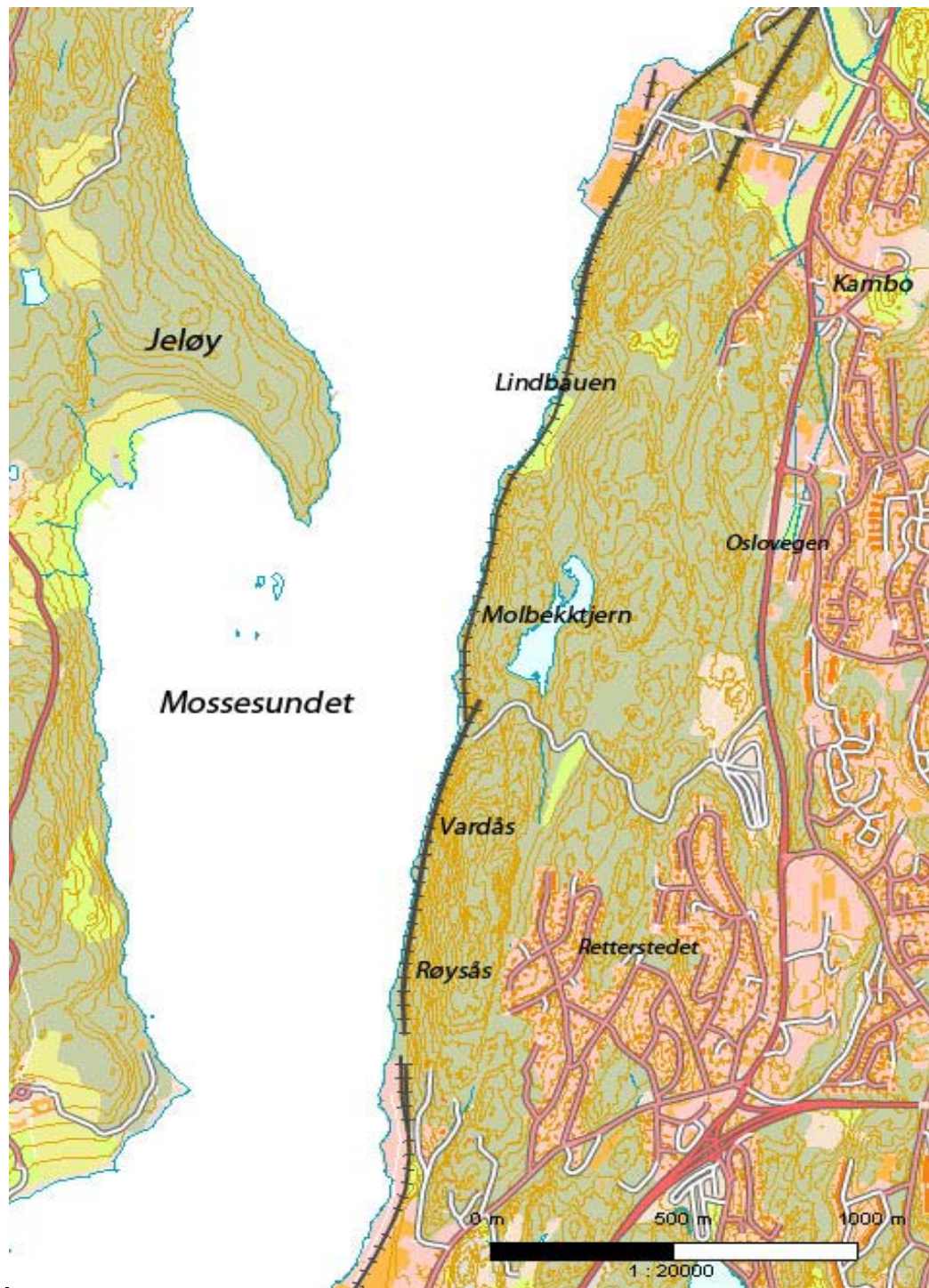
Folket i Moss har flere friluftsområder tilgjengelig. *Mossemarka* er av de aller mest brukte og er størst i omfang. Marka er et klassisk markaområde der hovedfokuset er idrett og friluftsliv. Løypenettet er stort og brukes sommer som vinter. Marka har flere betjente hytter som man kan besøke. Brukerne av Marka er mange og flere idrettslag og foreninger driver sin virksomhet i området. Skiklubben preparerer løyper om vinteren. Formelt er området sikret som LNF-område og deler av Marka er regulert til friluftsbruk gjennom en servitutt fra 1954. Området er dermed beskyttet mot utbygging frem til 2054, når servitutten opphører. Det er også fastlagt en markagrense i kommuneplanen. Grensen har hatt bred oppslutning blant politikere og kommunens befolkning (Stokke & Falleth in prep). I følge Stokke & Falleths intervjuer er engasjementet for Marka først og fremst er knyttet til friluftsliv fremfor natur- og kulturminnevern. Deres undersøkelser viser også at det finnes begrenset dokumentasjon som viser natur- og kulturverdier i området.

Jeløy er sammen med *Mossemarka* et av de mest brukte friluftsområdene i Moss. Søndre Jeløy ble vernet etter naturvernloven i 1983. Landskapsvernområdet på søndre Jeløy er variert og består av herregårdslandskap, edelløvsoger og alléer (Moss kommune 2009). Midtre Jeløy er sikret med markagrense. Området er et nærfriluftslivområde og er lite tilrettelagt for friluftsliv med tanke på stier og parkeringsplasser. Midtre Jeløy har ikke de

samme organisasjonene som er direkte knyttet til området slik det er i Marka. Byens miljøorganisasjoner er imidlertid opptatt av å bevare området på lik linje med andre viktige naturområder i Moss (Stokke & Falleth in prep).

På Jeløy er det også flere populære utfartssteder, særlig Alby er nevnt av flere av mine informanter som et sted som mange drar til. Området er mer tilrettelagt enn de andre friluftsområdene i Moss, og har en kafé som er populær. Tilretteleggingen gjør at det er enkelt å dra dit, særlig for dem som ikke er så stødige til beins, sitter i rullestol eller har med seg barnevogn. På den annen side er det også nevnt som et sted ”man går i kø” eller velger å ikke dra til fordi man ikke trenger å møte så mange.

4.3 MOSSESKOGEN

Figur 3: Kart over Mosseskoen Funnet på <http://kart.fmos.no/turkart>, redigert i Adobe Photoshop

Mosseskogen er et bolig- og skogsområde som ligger nord for Moss sentrum, sør for Kambo. Området er avgrenset av Oslovegen i øst, Felleskjøpet og Mølleråsen i nord, Mossesundet i vest og boligområdet på Mosseskogen i sør. Det er *skogsområdet* som er i fokus videre i denne oppgaven.

Geologisk består området hovedsaklig av gneis og granittbergarter. Grusavsetninger etter avsmeltningen fra istiden utgjør stedvis betydelige løsmasser. I vest finnes også rester etter Oslofeltets forkastning som har lagt igjen kalkrike bergarter (Røsok 2008). Området har flere høydedrag som går i nord-sørgående retning (figur 3). Terrenget er brattest mot Mossesundet i vest. Mølleråsen i nord og Røysåsen i sør, samt åsryggen som går øst for Molbekktjernet er det mest markerte av disse. Innenfor de største åsryggene er det et kollelandskap med små rygger som også strekker seg nord-sørlig retning, med mindre daler mellom (ibid). Floraen i området er derfor preget av arter som liker seg i kalkholdig jordsmonn. Området er variert og det kollete landskapet skiller landskaps- og naturtyper fra hverandre. Området har noen påviste fornminner i form av gravhauger, varder og kullmiler (Jensen 2008). Det er også hellere i området som kan ha vært brukt som boplass i steinalderen.

Figur 4: Fra Mosseskogen Foto: Julie Aaraas

Mosseskogen er et fint område for rekreasjon og korte turer. Området ligger i umiddelbar nærhet til større boligområder og har potensielt mange brukere. På grunn av flere gamle hovedveier som går gjennom området, er stinettet godt utviklet. Deler av en tidligere anleggsvei brukt av Jernbaneverket går også gjennom området. Denne veien gjør det mulig for barnevogner og rullestoler å komme inn i området, men gjennom denne adkomsten tar det noe tid før man kommer seg inn i de fine områdene i Mosseskogen. Det er flere av mine informanter som allikevel peker på adkomst via anleggsveien som positivt i forhold til andre, mindre tilgjengelige områder.

*Figur 5: Mosseskogen sett fra Røysåsen. Området avgrenses av Felleskjøpet i nord og Mossesundet i vest.
Foto: Julie Aaraas*

4.4 PLANER FOR MOSSESKOGEN

Siden 1970 tallet har Mosseskogen vært markert som utbyggingsområde for nye boliger i kommuneplanene i Moss kommune. I sammenheng med revisjon av kommuneplanen i 2008 ble det presentert et ønske om å bygge ut de nordlige delene av Mosseskogen, med en plan om, i løpet av de neste 15-20 årene å anlegge 1500 nye boliger i området (Moss kommune 2008). Planforslaget har vekket engasjement hos lokalbefolkningen og både enkeltpersoner

og velforeningene i området har deltatt i arbeidet for å få stoppet den. Området er preget av å være et rekreasjonsområde som brukes det meste av året.

Aksjon Mosseskogen ble i følge en informant startet i 2007 og er et samarbeid mellom Mosseskogen og Kambo vel, Naturvernforbundet og Framtiden i våre hender. Aksjonsgruppen har lagt vekt på fornminner, områdets biologiske mangfold og særegne kvaliteter for rekreasjon. De har jobbet systematisk med rapporter og opplysning om området, i forhold til de historiske verdiene, kulturminner, geologien og det biologiske mangfoldet. På bakgrunn av høringsuttalelser og tydeliggjøring av hvilke verdier som ligger i området, ble kommunedelplanen som omhandlet området tatt ut av kommuneplanrulleringen i påvente av en utredning om forholdene i Mosseskogen.

Det er påvist flere kulturminner i skogsområdet, blant annet er den gamle isdammen; Molbekktjern, og Kongeveien kjente elementer i skogen, som tidligere ble kalt Molbekk. Området er spesielt på grunn av at det rommer så mye på liten plass; både kulturminner, skog og kystnatur. Deler av området er, som tidligere nevnt, flere ganger foreslått bygget ut, men lokale velforeninger har arbeidet mot utbygginger og grunneier. Særlig Mosseskogen vel har arbeidet med å utvikle områdets identitet til å bli en sterk og egen identitet. Arbeidet har vært gjort gjennom å vise både lokalbefolkning og politikere hvilke natur og kulturverdier som ligger i skogen og å øke aktiviteten i området ved å inkludere området i undervisning på skoler og i barnehager i området. En annen del av arbeidet har vært å drive lobby mot politikere gjennom arrangementer, aksjoner og avisinnlegg. Etableringen av navnet Mosseskogen som gjeldende for *skogsområdet* er ment å gi skogen en helhet. Velforeningen har også vært dyktige med å utarbeide rapporter som dokumenterer natur- og kulturverdier. Rapportene har blitt skrevet av kyndige folk i vellet eller av konsulenter gjennom betalte oppdrag. Alt dette har bidratt med at et forslag om utbygging i området ble tatt ut av kommuneplanen ved siste rullering.

Som sagt tidligere i oppgaven, er kommunene som planmyndighet en sentral aktør når det gjelder planlegging og forvaltning av friluftsområder. Planlegging etter PBL bygger på prinsipper om deltakelse, åpenhet og gjensidig informasjons- og samarbeidsplikt mellom ulike forvaltningsnivåer, samt mellom forvaltningen og lokalbefolkningen (Falleth & Hanssen 2009). Men både utbyggere, enkeltpersoner og organisasjoner påvirker politiske

beslutninger gjennom mobilisering og nettverksdannelser utover de formelle planfasene. På bakgrunn av dette kan man si at planleggingen i seg selv ikke er tilstrekkelig til å bevare by- og bostedsnære friluftsområder.

Områdenes betydning og sivilsamfunnets evne til å mobilisere kan forklare hvorfor sammenhengende markaområder i liten grad har blitt berørt av utbygginger. Det er ofte en trussel om nedbygging av friluftsområder som utløser en lokal mobilisering. I Mosseskogen har de to velforeningene på hver sin kant av skogen, Kambo og Mosseskogen, slått seg sammen med Framtiden i våre hender og Naturvernforbundet. Slik har de samlet et sterkt lag for å fremme sine meninger om planene der det er mulighet til det. På bakgrunn av teorien jeg har vist til tidligere i oppgaven vil jeg si meg enig med Skår (2010a) når hun sier at det for bynære friluftsområder i stor grad dreier seg om hverdagsfriluftslivet og stedsidentitet, som er nært knyttet til hvordan folk lever sine liv.

I *kommuneplanens samfunnsdel for 2007-2019*, blir behovet for å bevare friluftsområdene i Moss uttrykt gjennom folkehelseiltak og befolkningens mulighet og behov for å holde på med variert fysisk aktivitet (Moss kommune 2007c). Til tross for befolkningsveksten i Moss kommune, er ikke bærekraftig byutvikling eller fortetting en uttalt strategi for å møte den årlige befolkningsveksten på 1 %. Det henvises derimot til kommuneplanens arealdel der det forutsettes at følgende områder holdes byggefrie:

1. Området på nordre og midtre Jeløya
2. Mossemarka
3. Vansjø/Mosseelva
4. *(Nordlige) deler av området i Mosseskogen og Molbekkområdet*
5. Åsdragene rundt byen bevares mot utbygging, herunder Blåbæråsen

Det vektlegges å utvikle et regionalt samarbeid der folkehelse er et av hovedsatsingsområdene. Kommuneplanens samfunnsdel fokuserer på å styrke faktorer som bidrar til bedre helse og svekke de faktorer som forverrer folkehelsen. I forhold til idrett og fysisk aktivitet sies det at alle innbyggerne i kommunen skal gis gode muligheter for å drive variert fysisk aktivitet utifra den enkeltes fysiske, psykiske og sosiale forutsetninger og interesser, livssituasjon og ressurser. Planen sier også noe om hvor mye grøntstruktur har å si for at Moss skal være en attraktiv kommune å bo i. Den slår også fast at

planlegging med tanke på miljø- og naturkvaliteter er et område som skal satses på i fremtidige planer. Kommunens biologiske mangfold, samt variasjonen i landskapselementer, er noe kommunen vil se som en god grunn for at folk bosetter seg i Moss og at folk velger å flytte dit. LNF-områder, grønnstruktur og friområder skal sikres gjennom en restriktiv utbyggingspolitikk. *Fortetting* vil være et viktig punkt i det videre planarbeidet.

Kommuneplanens arealdel for 2007- 2019 viderefører markagrensene som ble lagt i den forrige kommuneplanen. Markagrensene ble innført for å bevare store markaområder på Jeløy og i Mossemarka. Disse grensene ble satt for å sikre markaområder fra utbygging. Det ble isteden satt i gang en fortettingsprosess som har vist seg å fungere bra for å beskytte friluftsområder mot utbygging (Moss kommune 2007b). Kommunen viser til at det har vært stor interesse for denne kommuneplanen og at det viser at lokaldemokratiet fungerer. Det er gjennom planarbeidet holdt 4 høringsrunder og det har kommet 76 høringsuttalelser til planen. Den store interessen for kommuneplanarbeidet og den høye andelen høringsuttalelser, førte til at kommunedelplanen for Nordre bydel; Mosseskogen, Grindvold, Åvangen og Kambo, ble tatt ut av rulleringen av kommuneplanen i 2008 i påvente av en videre utredning om kulturminner og verneverdier, særlig i friluftsområdet Mosseskogen. Kommunen understreker at det ikke er tillatt med fradeling eller oppføring av ny bebyggelse i LNF-områder.

Kommunedelplanen for idrett og fysisk aktivitet 2007-2018 er blant annet forankret i St. meld. nr 39 (2000-2001) Friluftsliv: en veg til høgare livskvalitet, rikspolitiske retningslinjer og fylkesdelplanen for fysisk aktivitet. For å bidra til å bedre den generelle folkehelsen legger kommunedelplanen vekt på å legge til rette for mosjons- og treningsaktivitet utenfor organisert aktivitet. Fysisk aktivitet i et folkehelseperspektiv handler om å gi folk muligheten til å være i fysisk aktivitet i hverdagen. Dette betyr at alt fra kommunens arealdisponering og kommunal planlegging til befolkningens kunnskap om egen helse har betydning for bedre levekår. For å imøtekomme ønsket om en bedring av folkehelsen i kommunen, er lett tilgang til rekreasjonsområder som skog og mark en viktig forutsetning. Mosseskogen ligger bra til i forhold til tilgjengelighet i boligområder og er slik sett en god arena for å få folk i aktivitet.

5 HVORDAN OPPFATTES MOSSESKOGEN SOM FRILUFTSOMRÅDE?

Figur 6: Mosseskogen ligger i umiddelbar nærhet til etablerte boligområder. Foto: Gro Koppen

Bortsett fra industriområdet på Mølleråsen, er Mosseskogen omkranset av etablerte boligområder i sør og øst og det er muligheter for å komme seg inn i området flere steder. Tilgjengeligheten til området er derfor relativt god, særlig for de som bor i boligområdet sør for Mosseskogen. Det er mulig å komme seg inn med både barnevogn og rullestol. Restene av den Fredrikshaldske Kongeveien går gjennom området fra Retterplassen til Kambo og utgjør en hovedakse nord-sørlig retning i skogen. I følge en av mine informanter, brukes Kongeveien mye av turgåere, men også av syklister som sykler gjennom skogen på vei til eller fra jobb eller skole. Han sier at det også finnes de som sykler til Kambo stasjon for å ta toget til Oslo istedenfor å ta det fra Moss. I tillegg til Kongeveien, ligger restene av en anleggsvei etter at Jernbaneverket la togtraséen i tunell i øst-vest retning fra Oslovegen til Molbekktjernet. Deler av veien ble fjernet fra tunellåpningen til Molbekktjernet for å få landskapet tilbake slik det var, men den østligste delen er en god inngangsport til Mosseskogen. Særlig de som bor øst for Mosseskogen, mellom Oslovegen og E6, kan bruke denne veien i tillegg til veien inn fra Kilsbakken. Man skal imidlertid kjenne til området for å vite hvor fint det er innover fra anleggsveien, fordi det ikke ser så spennende ut fra

Osloveien. Erfaringer fra mine turer i Mosseskogen, er at området er lett tilgjengelig fra flere kanter, både sør for Røysåsen, inn fra Retterplassen, via anleggsveien fra Oslovegen og fra Kilsbakken lenger nord i området. På grunn av det kollete landskapet kommer man seg fort bort fra bebyggelsen når man går innover i området. Dette gjelder særlig der man kommer inn i området østfra.

Figur 7: Kyststien er merket gjennom Mosseskogen. Foto: Gro Koppen

I tillegg til den Kongeveien, går også Kyststien gjennom Mosseskogen. Stien er en merket rute langs kysten av Oslofjorden og den følger vannet der det er mulig. Da jernbanen ble lagt i tunell for noen år siden, ble den tidligere traseen til toget lagt ut som turvei og er i dag en del av kyststien. Stien er merket med blå maling gjennom skogen. Kyststien er populær fordi den er enkel å følge og lett å finne, samtidig er det spennende å kunne følge kysten på tilrettelagt og merket sti så langt det er mulig rundt hele Oslofjorden.

Velforeningene på Kambo og Mosseskogen har som nevnt engasjert seg for et område som de mener er for verdifullt til at det kan bygges boliger der. Dette baserer de på de særegne topologiske forholdene, rekreasjonsverdier, biologisk mangfold, kultur og fornminner og hvordan området er tilgjengelig for forskjellige brukergrupper. Informantene uttrykker i

stor grad at Mosseskogen er et område å ta vare på, ikke bare på grunn av fornminner og biologisk mangfold, men også med tanke på kommende generasjoners mulighet til å bruke området til rekreasjon og friluftsliv. Området er enkelt å komme seg til, og det brukes hele året. Særlig Molbekktjernet er et populært møtested hele året. Tjernet er grunt, så det blir fort varmt om våren og det fryser fort til om vinteren. Mange bruker tjernet både til bading og til å gå på skøyter og det er et viktig møtested i skogen. En av de informantene som har bodd ved Mosseskogen hele sitt liv, sier at de andre nok var litt misunnelige på at de alltid var først med både bading og skøyter da de var mindre. Han har mange minner fra turer til tjernet og skogen generelt og synes det er flott at i alle fall noen foreldre bruker vannet og skogen slik han husker det fra han var liten.

Mosseskogens topografi er spesiell og alle mine informanter har nevnt variasjonen i området som en ting de setter særlig stor pris på. Her finnes blåbærskoger, steder for å plukke sopp, utkikkstopper, våte myrområder og svaberg på et område på omtrent 6 km². At området er så variert, gjør at det er lett å orientere seg i. Gundersen og Aasetre (2009) mener at folks preferanser er avhengige av hva man forstår av landskapet, at man ikke går seg vill og har en mulighet til å utforske landskapet og få mer informasjon om det. En informant har satt sine egne navn på flere av områdene. Navnene viser til landskapskvaliteter og kjennetegn på forskjellige steder i Mosseskogen og er illustrerende for hvordan han opplever landskapet. Det hjelper ham til å kunne fortelle hvor han er eller finner ting i skogen, og til å orientere seg hvis han glemmer hvor han har gått. Kaplan og Kaplan (1989) viser til seks opplevelselsesvariabler som kan beskrive landskapskarakter og opplevelser i landskapet. Det er imidlertid fire av disse som oppfattes som hovedvariabler i Kaplan & Kaplans arbeider. De fire er sammenheng, lesbarhet, mystikk og kompleksitet. Orienterbarhet og homogenitet tolker jeg som varianter av lesbarhet og kompleksitet, og velger å omtale områder utifra hovedbegrepene. Generelt sier variablene noe om hvordan folk opplever og oppfatter Mosseskogen. Videre i dette kapitlet vil jeg analysere mine informanters forhold til Mosseskogen som friluftsområde i lys av de forskjellige variablene.

Sammenheng/ kontekst	Sier noe om hvordan de enkelte komponentene passer sammen. Et landskap med god sammenheng er lett å strukturere og å lese for observatøren. Et landskap med dårlig sammenheng gir et oppstykket preg for observatøren.
Lesbarhet	Landskap med god lesbarhet er enkelt å forstå og huske, gjerne inkludert karakteristiske landemerker og derfor også lett å orientere seg i.
Orienterbarhet	Muligheten for å kjenne seg igjen og vite hvor man skal gå.
Mystikk	Forutsigbarheten i landskapet. Et forutsigbart landskap har lav mystikk. Et landskap med stor mystikk gir forhåpning om at det er mer å oppdage hvis du blir med videre inn.
Kompleksitet/ variasjon	Sier noe om den totale variasjonen i elementer eller egenskaper i landskapet.
Homogenitet	Ensartete strukturer og lite sjiktning i skogen.

Tabell 1: Kaplan og Kaplans (1989) opplevelsvariabler, gjengitt etter Gundersen og Aasetre (2009)

Gundersen og Aasetre har laget en tabell som gir en oversikt over hva som gjør et landskap til mer eller mindre lesbart og egenartet, tabellen er basert på Kaplan og Kaplans opplevelsvariabler (Kaplan & Kaplan 1989; Kaplan et al. 1998). Det er også disse begrepene jeg vil bruke videre i min beskrivelse av Mosseskogen som friluftsområde. Det skal sies at orienterbarhet og homogenitet ikke nevnes spesielt av Kaplan & Kaplan, men er satt inn av Gundersen og Aasetre. *Orienterbarhet* kunne gått inn i kategorien *lesbarhet* og representerer etter min mening som en nyanse av lesbarhet. Det samme gjelder i forholdet mellom *kompleksitet* og *homogenitet*.

Landskapets kompleksitet eller variasjon og mystikk innbyr til utforsking. Det er mer å utforske i et landskap som er variert, enn i et homogent, forutsigbart landskap. Et landskap med stor grad av mystikk kommuniserer ofte at det er noe mer rundt neste sving hvis man våger å bevege seg videre inn i det. Mosseskogen beskrives av de av mine informanter som har vokst opp i boligområdene rundt som et landskap med ubegrensede muligheter til ekspedisjoner og oppdagelsesferder. En av informantenes barn og barnebarn liker seg også svært godt i skogen og han forteller at de flere ganger har kommet hjem med

steinredskaper de mener stammer fra boplassene under hellerene i skogen. Det at området bærer på en historie fra så langt tilbake som steinalderen, gjør at informanten har engasjert seg for et varig vern av Mosseskogen. Basert på funn som er gjort på forskjellige steder i skogen, fra forskjellige tidsepoker, håper han at det er mulig å få en mer permanent vernekategori i området.

Landskap kan enten være entydig og enkelt som en skog med høye, slanke furutrær, eller rikt og strukturert som en blandingsgranskog. Dette betyr i følge Gundersen og Aasetre (2009) at et landskap både kan ha en god sammenheng og være komplisert på samme tid. Et landskap med god lesbarhet er enkelt å forstå og huske og dermed enkelt å orientere seg i. Mosseskogen er fylt med landemerker og karakteristiske områder som gjør at om man har vært der et par ganger, føler man seg kjent, og det skal en del til for å gå seg vill. I tillegg er området begrenset og det tar ikke lang tid før man kommer til bebyggelse og kan finne ut hvor man er. Informanter som ikke har vært så mye i Mosseskogen, mener der er lett å kjenne seg igjen og orientere seg i området. Kommer man til Molbekktjern (figur 7), så vet man hvor man er og kommer man til Kongebjerka (figur 8), så vet man også omtrent hvor langt det er til tjernet, Lindbauen og Kambo. Her møtes de største stiene i Mosseskogen og man kan bevege seg i alle retninger. Kommer man inn i den grønne skogen, så vet man også at den gamle fyllingen og Ore bru ikke er langt unna, selv om man er utenfor stien. Lesbarheten henger med andre ord nært sammen med orienterbarheten i Mosseskogen. Området er sammenhengende, men samtidig så differensiert at det er mulig å vite hvor man er bare ved å se på landskapskarakter og terreng.

Skogen er også brukt av orienteringsklubben til turorientering og trening. Far og sønn orienteringsløper som jeg møter i skogen sier at området er fint særlig for nybegynnere fordi det er lett å finne holdepunkter i det varierte terrenget. Sønnen er også turlleder i Barnas Turlag og ser at det er lett å gå tur med barn her fordi det ikke er så store avstander, men man må allikevel gjennom litt skog og oppleve litt før man kommer til for eksempel tjernet. Med de litt større barna har turlaget sett på muligheten for å arrangere topptur fra Molbekktjern opp på toppen av Røysåsen. Han tror at det kan være spennende fordi det gir en følelse av mestring for barn som ikke har så mye erfaring med fjellturer og utfordrende terreng.

Figur 8: Molbekktjern i August. Foto: Gro Koppen

Det er flere landemerker i skogen som er enkle å orientere seg etter, Kongebjerka (figur 9) er et av disse. Det majestetiske treet står i et stikryss nesten midt i Mosseskogen. Her krysser to hovedferdselsårer seg, den Fredrikshaldske kongeveien og Jernbaneverkets gamle anleggsvei. Det knytter seg mange historier til treet, det betyr mye for mange og flere av mine informanter forteller at det er et sentralt møtepunkt i skogen. En av informantene forteller til og med at han fridde til kona si under dette treet en sommerdag. Nå har de vært gift i 53 år og er glade for at treet ble spart da grunneieren hugget et område i nærheten. Det minner dem om en spesiell dag i deres liv, og treet representerer en viktig hendelse.

Figur 9: Kongebjerka er et kjært landemerke i Mosseskogen. Foto: Julie Aaraas

Kaplan et al. (1998) peker på at selv små innslag av kompleksitet, lesbarhet, kontekst og mystikk kan gjøre store utslag på hvordan folk forholder seg til et landskap. Gjennom mine intervjuer, ser jeg også at dette i stor grad er tilfelle. Skogen fremstår for meg som noe helt annet enn det jeg trodde jeg skulle møte. På grunn av den store variasjonen i området, føles skogen mye større enn den er. Men den føles ikke skremmende og jeg forstår godt at flere synes det er fint å gå i spesielle områder av skogen sent om kvelden.

5.1 LYDEN AV NATUR

Flere av mine informanter peker på forskjellen mellom Mosseskogen og Mossemarka når det gjelder hvor mye støy fra trafikk man hører når man er i områdene. Forskjellen i topografi i de to områdene gjør at mens, i følge mine informanter, man i Mossemarka kan gå langt innover og fortsatt høre E6, trenger man ikke gå mer enn et par hundre meter

innover i Mosseskogen før man ikke hører bilene og det er stillheten som dominerer. Dette på tross av at Mosseskogen er mindre i areal enn Marka og er omringet av boligområder og bilveier på flere sider. Denne forskjellen mellom områdene mener informantene er en av de aller viktigste kvalitetene ved Mosseskogen.

Et par av informantene mener også at det er særlig fint å gå om kvelden, når det er stille og mørkt i skogen. På spørsmål om man ikke kunne tenkt seg en lysløype i skogen, får jeg til svar at "lys er det nok av andre steder" og at skogen føles mindre skremmende uten lys. Det er ikke noe som kan gjemme seg i skyggen hvis man går uten lys, da venner synet seg til mørket ganske snart. En liker særlig å gå alene på kveldene om vinteren. Lyset er helt annerledes da og man møter ikke så mange andre, folk er redde for å gå alene i mørket. Han synes det er spennende å se på det landskapet som kommer frem om natten, det skiller seg fra landskapet man går i om dagen. Man får en følelse av trygghet når man går slik, uten lys. Man knytter seg til landskapet på en annen måte enn om dagen. Han liker at det ikke er tilrettelagt noen lysløype, det kan de drive med i Marka.

To av mine informanter sier at de synes det er bra å opprettholde preget av urørt natur og derfor ønsker å være forsiktige med altfor mye tilrettelegging. Jeg vil allikevel anta at det er delte meninger om behovet for en lysløype i deler av skogen, for eksempel sier en av mine kvinnelige informanter at hun synes det er skummelt å gå i skogen når det er mørkt selv om hun ikke er mørkredd.

Figur 10: : Det kollete landskapet i Mosseskogen gjør at området ikke er berørt av nevneverdig støy. Foto: Julie Aaraas

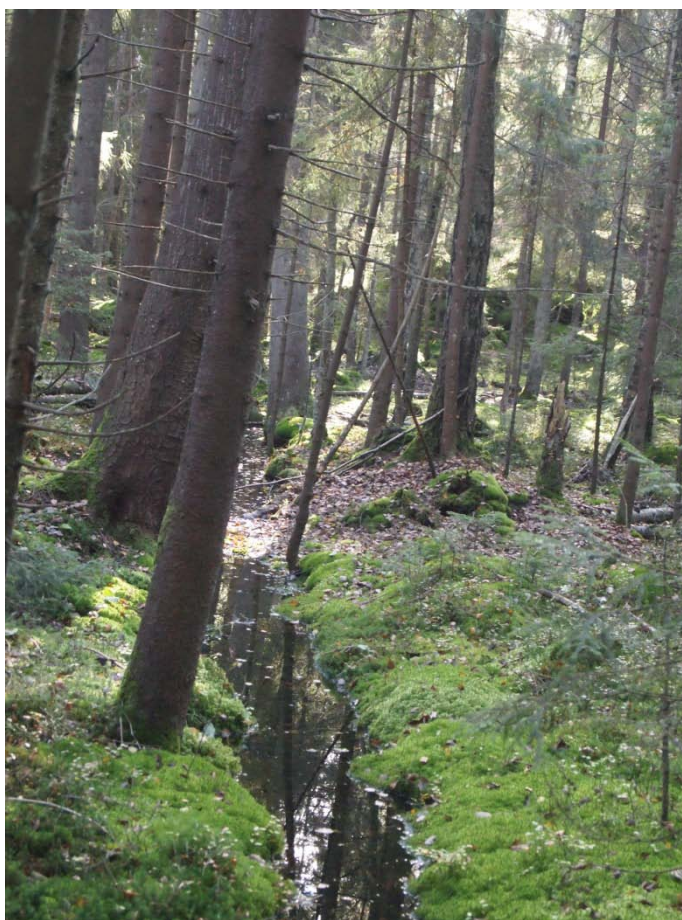
Særlig en av informantene var opptatt av å høre naturen når man var i naturen, å få en pause fra den støyen som er i bebygde områder hele tiden. Han forbauser seg over hvordan folk kan ta seg en løpetur i et så rolig område med mp3 spiller og rockemusikk på fullt volum. Da er det bedre å ta stillheten innover seg og ta en pause. Han setter pris på å kunne gå i ”skauen” og se på naturen og kunne la tankene fly. Særlig langs kyststien, der det er bratte skråninger med løvtrær langs, er det helt fantastisk å høre fuglene om våren, sier han.

”Det er som et inferno av lyder! Jeg kan ikke skjønne at folk vil høre på musikk istedenfor dette her, det er jo helt fantastisk!”

Han liker seg aller best borte fra de største stiene, der det ikke er så mange som går. For noen år siden begynte han å rydde de smaleste stiene som han husket fra han var liten. Nå bruker han disse stiene mye og sier at det er så mange stier at han ikke trenger å gå på den samme stien flere ganger på i alle fall to uker. På de minste stiene er også dyrelivet mer synlig, for her får dyr og fugler være mer i fred.

Også en annen informant forteller at han heller går utenfor stiene i skogen enn å møte på så mye folk på de mest trafikkerte stiene. Han liker å trene hundene sine i den grønne

skogen (figur 11) hvor det ikke er så mange som går. Skogen er ikke så tett her, så det kommer litt lys igjennom trærne. Det gjør at undervegetasjonen blir grønn og frodig. Den grønne mosen blir som et mykt teppe langs skogbunnen. Han synes det er spennende å se at det er så mange forskjellige arter i dette området som folk går glipp av fordi de holder seg til stien. En del av ham vil vise frem dette, men på den annen side synes han det er bra at ikke så mange vet om det, slik at det ikke blir ødelagt av slitasje. Han har hatt med seg folk i skogen for å vise frem de flotte områdene mellom ryggene og de fleste tror ikke sine egne øyne når de kommer inn der, sier han. Stemningen er helt spesiell på grunn av lyset og de sterke fargene når øynene venner seg til det.

Figur 11: Den Grønne skauen. Foto: Julie Aaraas

Heller ikke i den *Grønne skauen* møter man mye folk, de aller fleste holder seg til stier og veier der de er kjent. Den grønne skauen ligger litt nordøst for Molbekktjernet, mellom to

rygger. Skogbunnen er dekket av grønn mose og det renner en bekk gjennom den lille dalen.

”Her er det alltid så fint og grønt bortover, vinterstid og... - Første gangen jeg kom hit; jeg ble så overraska for det er jo så forskjellig fra alle de andre områdene. (...)Så flott når lyset kommer gjennom trærne. Dette er ikke mange som har oppdaga enna skjønner’u. (...) det er så fredfylt her, høye, svære trær og..hører ikke trafikken en gang her enna så nærme det er.”

Et fellestrekk ved flere av de jeg har snakket med i Mosseskogen, er at de liker flere forskjellige sider ved skogen. Det er påfallende hvordan forskjellige områder brukes til forskjellige ting avhengig av for eksempel selskap. Hvor de går avhenger av hvem de har med seg og i hvilken form og humør de er i. Den utstrakte bruken av området gjør også at de er spesielt oppmerksomme på små forandringer i skogen. Deres oppfattning av landskapet er knyttet til minner og handlinger som har betydd noe for dem over lengre tid. Det er ikke bare knyttet til helsemessige årsaker, men også til at skogen fungerer som et fristed, en tenkeboks og en møteplass på en gang.

5.2 LOKALBEFOLKNINGENS FORHOLD TIL SKOGEN

Det er en liten gruppe som har engasjert seg aktivt i arbeidet for en bevaring av skogsområdet Mosseskogen. En informant som bruker skogen mye og har vært sentral i arbeidet for en bevaring, sier at han er opptatt av at Mosseskogen er det *eneste* stedet der skog møter saltvann langs indre Oslofjord. Resten er bygget ut med hytter eller boliger, eller reservert til industri. Han mener det er viktig å se Mosseskogen og Midtre Jeløya som et sammenhengende landskap som må bevares under like forutsetninger. Søndre Jeløy ble vernet i 1983, men han frykter at de er for sent ute i Mosseskogen til å få til et tilsvarende vern. Han har i tillegg fått høre at kvalitetene på Jeløya ikke kan måle seg med det man finner i Mosseskogen, som er mye bedre på flere områder. Med det mener han at det er flere og eldre fornminner i Mosseskogen i forhold til på Jeløya og han mener rekreasjonsverdien er bedre her. Dette gjør at han håper at de kan få til en mer permanent bevaring av området enn det som er i dag. Denne uttalelsen sier ikke så mye om området i seg selv, men desto mer om informantens relasjon til skogen. Han er klar i sin mening om at Mosseskogen er det fineste området han vet om.

Lokalbefolkningen jeg har snakket med i Mosseskogen har et helt spesielt forhold til skogen. De har vokst opp med skogen som nabo og har brukt den til både lek og trening. Det er denne sterke følelsen av tilhørighet som etter min mening viser stadkjenslen veldig godt. Lokalbefolkningen har et forhold til Mosseskogen som de har skapt gjennom opplevelse, læring og mestring. Som sagt tidligere er stadkjensle en fri oversettelse av begrepet “sense of place”. Stadkjensle er knyttet til den enkelte brukers oppfattelse og opplevelse av et spesielt, avgrenset område. Stadkjenslen formes gjennom bruk, og denne bruken gjør at hver enkelt former sine verdier, oppfattelser og opplevelser. Clemetsen og Krogh (2010) sier at minner, kroppslige erfaringer og sosial samhandling er viktig i slike sammenhenger. Slike erfaringer og subjektive oppfatninger er like viktige å kartlegge som steders fysiske kvaliteter. En sammenstilling av fysiske karakteristikk, visuelle kvaliteter og subjektive oppfattelser er det Clemetsen og Krogh kaller en Landskapsressursanalyse. Landskapsressursanalysen er, som tidligere nevnt, en todelt undersøkelse som består av en landskapsanalyse og en stadkjensleundersøkelse. Denne sammenstillingen er også i tråd med hva Landskapskonvensjonen sier om viktigheten av enkeltmenneskets opplevelse og verdivurdering av landskapene.

6 “SENSE OF PLACE” SOM DRIVKRAFT FOR MOBILISERINGEN?

Deler av lokalbefolkningen på Kambo og Mosseskogen har engasjert seg gjennom sine velforeninger for å bevare Mosseskogen som friluftsområde. Deres engasjement er basert på en sterk følelse for skogens kvaliteter og dens rolle som rekreasjonsareal, møteplass og grønn lunge. Deres engasjement har resultert i at kommuneplanen har blitt endret, og området er spart for utbygging i alle fall for en tid fremover. Flere av mine informanter har vært sentrale i arbeidet mot utbyggingsplanene i kommuneplanen.

6.1 “SENSE OF PLACE” – MOBILISERING - PLANREALISERING

I seg selv er enkeltpersoner og organisasjoner fra sivilsamfunnet ofte en svak gruppe for deltakelse i planleggingen. De har få ressurser tilgjengelig, når det gjelder økonomi, kunnskap og tid (Stokke & Falleth in prep). Dette er også tilfellet i Mosseskogen. Den av mine informanter som har vært mest formelt inne i mobiliseringsprosessen sier at han har fått økonomisk støtte til å skrive rapporter som han har brukt som grunnlag for en bedre og mer saklig argumentasjon for bevaring av området. Han har sett på samarbeidet med Framtiden i våre hender og Naturvernforbundet som en fordel fordi de har bred erfaring med høringsuttalelser og engasjement i plansaker. I tillegg synes han at det var enklere å få med seg lokalmiljøet når man hadde med seg erfarne organisasjoner. Han understreker allikevel at det ikke er alle sider ved strategiene til de to organisasjonene han stilte seg like fullt bak og viser til at han nok ville vært noe mer ydmyk i sine uttalelser enn det særlig Naturvernforbundet har vært overfor grunneier og kommunen i diskusjonen rundt utbyggingsplanene.

Stokke & Falleth (in prep) viser til Cars & Healeys (2002) begreper *relasjonelle ressurser* og *kunnskapsressurser*. Med relasjonelle ressurser menes de relasjonene og nettverkene den enkelte aktør har og hvor sterke relasjonene er mellom mennesker i nettverket. De mener at dette påvirker hvordan den enkelte kan bruke sitt nettverk, for eksempel til mobilisering. Mobiliseringsprosessen i Mosseskogen har foregått gjennom et godt samarbeid mellom velforeninger med sterk identitet, *skogsområdet* Mosseskogen, og sterke organisasjoner med interesse for naturvern. Cars & Healey kaller nettverk som består av aktører med forskjellig bakgrunn og verdisyn for brobyggende nettverk. Fordelen med denne typen nettverk er at de forskjellige aktørene kan dele synspunkter og kompetanse

rundt en felles sak, de har flere virkemidler og metoder for å få gjennom sine synspunkter. Med begrepet *kunnskapsressurser* menes, i følge Stokke og Falleth (in prep), evnen til å bruke ulike kunnskaper og produsere en felles forståelse av hva som er problemet og hvordan det kan løses. Kunnskapen kan være formell og allment tilgjengelig og akseptert, eller den kan være taus, stedbunden og erfaringsbasert. De sier at den tause kunnskapen vil kunne påvirke hvordan og hvilken formell eller ekspertkunnskap som brukes. Omfang og bruk av hvilke ressurser som brukes er viktige betingelser for mobilisering.

	Svak sosial infrastruktur	Høy sosial infrastruktur
Lav konsensus om bevaring av naturområde	Området kan bygges ut uten stor lokal eller politisk motstand.	Mobilisering for å skape en forestilling og felles identitet om området. ”place making” /”naming” <i>Mosseskogen</i>
Høy konsensus om bevaring av naturområde	Utbyggingsforslag medfører rask og sterk mobilisering.	Utbygging vurdert som lite aktuelt

Tabell 2: Forholdet mellom konsensus og sosial infrastruktur. Utbygging som bevegelsesfaktor. Gjengitt etter Falleth et al. (2010).

Tabell 2 viser forholdet mellom sosial infrastruktur og konsensus, med utbygging som bevegelsesfaktor. Jeg ser på dette som svært relevant i forhold til motstanden mot utbygging i Mosseskogen. Velforeningene har, for å skape en bredere forståelse av verdien av Mosseskogen, gått ut til lokalsamfunnet for å gjøre oppmerksom på hvilke kvaliteter som ligger i nærområdet deres. For å gjøre oppmerksom på hva som finnes i området, har de fått med skoler og barnehager i nærheten til å bruke det i sin undervisning. Dette har gjort at flere har fått oppleve et område som mange ikke visste var der. Opplevelsen av dette stedet fremmer forhåpentligvis en form for stedsfølelse og en vilje til å bevare det som et friluftsområde slik det er i dag. Mosseskogens plass i tabell 2 i dag er etter min mening øverst til høyre, under lav konsensus om bevaring og høy sosial infrastruktur, men er på vei over fra å ha en lav til en høy konsensus om bevaring, nederst til høyre. Dette skiftet er et direkte resultat av det arbeidet som er gjort i mobiliseringsprosessen.

Gruppen som har jobbet for å bevare området har ikke bare fått folk til å bruke området, men også forankret engasjementet sitt i flere fagrapporter om Mosseskogens kvaliteter. Enkeltpersoner med kompetanse innenfor relevante fagfelt har vært med på å produsere rapportene, som har blitt vedlagt høringsuttalelser og henvendelser til kommunen og grunneier. De fagområdene som ikke har blitt dekket gjennom kompetanse i egne rekker, har de hatt midler til å få gjøre eksternt. Rapportene er med på å legge et saklig fundament i argumentasjonen for bevaring. Nettverket, som består av velforeninger og miljøorganisasjoner, sitter på gode ressurser i form av kunnskap fordelt på i en kjerne av gruppen.

En av mine informanter forteller at han har engasjert seg siden 2003-4. Han sier at han ble rekruttert til styret i Kambo vel og fant fort ut at hans oppgave var å opprettholde interesser med friluftsliv og biologi i fokus. Arbeidet hans med å sette dette på dagsorden, begynte med tre prosjekter; forskjønnelse av området, skolehage og informasjon om verdier i området. Han fikk penger fra flere forskjellige steder for å kartlegge flora, fauna, kultur og fornminner. Pengene kom inn til prosjektene før han visste om de store planene for området. Han fikk flere med seg på kartleggingsarbeidet, blant annet av flora og fauna primo 2008. Han ser på kartleggingene som viktige tilbakemeldinger til kommunen om planene for Mosseskogen. Denne kartleggingen gjorde at han kunne legge ved ferske rapporter i høringsprosessen. Han karakteriserer det som ren flaks at det kom i stand samtidig som høringsperioden, men setter stor pris på at kommunen møtte uttalelsene slik de gjorde. Han opplever at det er god dialog mellom velforeningene og kommunen og føler at de blir hørt i sine saker. Det at kommunedelplanen for nordre bydel ble tatt ut av rulleringen av kommuneplanen gjør at deres posisjon for å få til noe er styrket i forhold til det den var før, sier han. Det ser han positivt på. Det betyr at de kan jobbe mer systematisk med utredninger i området slik at gruppa har mer å si når neste runde av behandlingen kommer, i sammenheng med neste kommunevalg. Som mange andre ønsker han at et varig vern kommer ut av prosessen til slutt. Han håper at utredningene av verdiene i Mosseskogen gjør at man får lagt til rette for et mer permanent vern av området enn dagens status som LNF-område. Deres kompetanse på forskjellige områder gjør at han ser at det er mulig å gjøre en forskjell for Mosseskogen. Trusselen mot et eventuelt vern er at den politiske sammensetningen i kommunestyret endres. Slik det er nå har de full støtte hos dagens kommunestyre.

Ulike planleggingsmodeller med fokus på lokal kunnskap er i følge Skår et al. (in prep) ikke et nytt fenomen og det er mange som er utviklet med tanke på bedre inkludering i forhold til planlegging for friluftslivet. De sier at et generelt trekk ved utvikling av modellene er at de er blitt stadig mer basert på inkluderende og deltagende prosesser fra brukere og andre aktører, for en bedre lokal forankring. Strategien med å forankre sine synspunkter i konkrete verdier i området, gjør at argumentasjonen overfor kommunen veier tyngre i en høringsrunde fordi de viser hva som faktisk finnes. Ved å vise til verdier og kvaliteter som lett kan kartlegges, kan det også være lettere å sikre bevaring av området. Det er imidlertid viktig å huske at det er vesensforskjell på hva eksperter mener er verdiene av et område og hva brukerne mener om det samme.

En annen av informantene er redd for at deres engasjement mot utbyggingsplanene har kommet for sent inn i forhold til hvor langt utbyggeren og kommunen har forhandlet. Han vektlegger kvaliteter som flora, fauna, fornminner og rekreasjon som viktige i området, men er i tvil om det har kommet tydelig nok frem overfor kommunen i forhold til å få til et formelt områdevern. Han har selv sittet ”på den andre siden av bordet” og vet hvor tidlig utbyggere og grunneiere med økonomiske interesser kommer inn i utbyggingsprosjekter, gjerne helt i oppstartsfasen. Dette viser at selv om den kommunale planleggingen i følge plan- og bygningsloven skal ha deltakelse fra publikum, så er det ofte andre interesser som kommer lokalbefolkningen i forkjøpet. Han skulle veldig gjerne sett at det var mulig for de som føler seg berørt av planen å komme med sine innspill på et tidligere tidspunkt enn det han har opplevd. Han forteller også om barndommen sin i Mosseskogen og sier at han ønsker området bevart fordi det er særegent og verdifullt, ikke bare med tanke på fornminnene. Han viser til at Mosseskogen er det eneste skogsområdet i Indre oslofjord som grenser til saltvann. Lenger inn er kysten satt av til boliger, hytter eller industri. Denne kvaliteten, med kystnatur som møter skog slik det gjør her, setter han stor pris på.

Det er interessant at aksjonsgruppen bruker ekspertvurderinger som argument overfor kommunen når relasjonen til området er sterk blant deler av lokalbefolkningen. Clemetsen et al. (in press) viser til et prosjekt i Vansjøområdet (Thorén 2008) som illustrerer at planlegging i stor grad er basert på ekspertkunnskap. Forskjeller mellom ekspert- og brukerkunnskapen skaper en skjevhet i hva som vektlegges i en bevaringsprosess. Det er også forskjeller i hvordan ekspertene verdsetter landskapene, dette avhenger ofte av deres

egen faglige bakgrunn og området karakteristika. Clemetsen et al. understreker på den annen side at det også er ulikheter i brukernes verdisetting av landskapet. De understreker at ratifisering av Den europeiske Landskapskonvensjonen betyr at medlemslandene forplikter seg til å identifisere og evaluere egne landskap utfra flere synspunkter. Dette sies også i Konvensjonens Artikkel 6C. Undersøkelsen viste at det er problematisk å bruke en standardisert metode for verdisetting. I tråd med Landskapskonvensjonen må man ta ”landscape as perceived by people” på alvor og involvere alle berørte så langt det går, i landskapsanalysen og planleggingsprosessen (Clemetsen et al. in press). Dette er som tidligere nevnt også forankret i plan- og bygningsloven. Clemetsen et al. understreker viktigheten av at forskjellige deler av landskapet kan inneha forskjellige betydninger for forskjellige folk og dette kan kartlegges gjennom en stadkjensleanalyse. Denne analysen kan hjelpe til med kartlegging og systematisering av verdier i et område.

De relasjonelle ressursene er sterke i Mosseskogen. Alliansen mellom velforeninger og sentrale miljøorganisasjoner, samt en solid kunnskap om biologisk mangfold, natur- og kulturminner, gjør at alliansen står sterkt i forhold til å nå målet om å bevare Mosseskogen som friluftsområde. Virkemidler som avisinnlegg, foredrag, underskriftskampanjer og vandringer vitner også om en vilje til å vise verdiene i området. Både natur- og kulturverdier, samt vektleggingen av rekreasjonsverdiene i området, har vært viktige midler for å få en forandring av kommuneplanen.

Stokke og Falleth (in prep) refererer til Aars og Kvalvåg (2005) som bruker begrepet enkeltsaksmobilisering når det etableres nettverk på grunn av en enkeltsak. De sier at det ofte dreier det seg om at folk eller organisasjoner blir engasjert på grunn av en kontroversiell plansak – som nedbygging av friluftsområder. Nettverk basert på enkeltsaksmobilisering er, i følge Aars og Kvalvåg ofte uformelle, ustabile og avgrenset til en sak. Det er ofte den ene saken som holder aktørene sammen, dette gjør at man har en konsensus som er begrenset med tanke på sak og tidsramme. De sier at det i tillegg ofte vil være en skjev ressursfordeling mellom medlemmene i nettverket, hvor en eller flere enkeltpersoner vil stå i første rekke og fungere som brobyggere i nettverket. Disse kan være i nettverk med viktige personer utenfor ensaksnettverket, som for eksempel kommunens administrasjon og lokalpolitikere (Stokke & Falleth in prep).

6.2 VIKTIGHETEN AV VELFORENINGER OG ILDSJELER

Aksjonsgruppa for bevaring av Mosseskogen har på sin nettside² listet opp flere argumenter for hvorfor Mosseskogen er viktig for befolkningen i Moss. Fanesakene, slik de fremstår på nettsiden, er blant annet biologisk mangfold og at det finnes mange fornminner i området. Disse sakene er også ting som er nødvendige og gode argumenter for en bevaring av et område. Velforeningene på Mosseskogen og Kambo, Framtiden i våre hender og Naturvernforbundet har lagt ned mange timers arbeid i folkemøter og foredrag. De oppfatter at arbeidet har vært nyttig, særlig ett folkemøte er de spesielt fornøyd med. På dette møtet fikk de med politikere fra alle partier til å komme å diskutere Mosseskogens fremtid. Det var så mange folk at de til slutt måtte stenge dørene og de skulle gjerne hatt plass til flere tilhørere. Dette illustrerer godt hvor viktig det er at noen er villige til å stille opp for å gjøre lokalsamfunn oppmerksomme på planer som angår flere enn man tror. Viljen til å gjøre området kjent for omgivelsene viser også en sterk “sense of place” i Mosseskogen. Uten den tilhørigheten som enkeltpersoner i nærområdet har vist, ville ikke planene blitt endret på den måten de ble. Det viser også at det nytter å delta i planleggingen, men at det å få igjennom en forandring krever tid, kunnskap og ressurser til å klare det.

Engasjementet velforeningene har vist og den tiden og arbeidet som er lagt ned av ildsjeler i området, har gjort at området har blitt bedre kjent blant lokalbefolkningen. Debatten som gikk i form av leserinnlegg, kronikker og kommentarer i avisene i perioden mellom 2007 og 2009 har også satt fokus på viktigheten av området. Denne bevisstgjøringen og tydeliggjøringen av relasjoner lokalbefolkningen har til området kan også være med på gjøre brukerterskelen lavere enn den er og få inn enda bredere brukergrupper enn det er i området i dag. Prosessen kan også være med på å skape et nytt syn på bostedsnære friluftsområder. Det at kommunen har endret navnebruken i planene fra Molbekk til Mosseskogen i det gjeldende området, gjør forhåpentligvis at flere blir oppmerksomme på hvilke verdier det ligger i dette området.

²<http://aksjon-mosseskogen.no/>

7 AVSLUTNING

Hva betyr “sense of place” for lokalbefolkningens engasjement for å bevare Mosseskogen?

Denne oppgaven har omhandlet betydningen av “sense of place” og stadkjensle ved deltakelse i planleggingen. Gjennom teori har jeg vist hva de dominerende stedsoppfatningene er og hva forskjellige teoretikere oppfatter som viktig ved et sted. Jeg har kommet frem til at både sted som bakgrunnsramme og møteplass er stedsoppfatninger som bør stå sammen med oppfatningen av sted som opplevelse. Jeg mener at det er vanskelig å tenke seg et sted uten noen form for aktiv deltakelse eller opplevelse i omgivelsene, men opplevelse kan ikke løsrives fra bakgrunnsrammer eller opplevelser.

Landskapsressursanalysen er en metode for å studere “sense of place” og jeg har tatt utgangspunkt i Clemetsens metode med stadkjensleintervjuer for å belyse folks forhold til bostedsnære friluftsområder. Landskapsanalysen viser til fysiske kvaliteter og landskapskarakter, men ved hjelp av stadkjensleintervjuer tar den også med den enkeltes opplevelse av landskapet i kartleggingen. Slik planleggingen er i dag, er det den som legger frem planen som også legger opp til deltakelse i planleggingen. Det er kommunen som forvaltningsorgan som skal sikre denne deltakelsen. I forhold til friluftsområder som Mosseskogen, mener jeg dette er en praksis som ikke tjener noen andre enn utbygger. Erfaringene som jeg har gjort i løpet av arbeidet med denne oppgaven, er at det er et behov for å få erfaringer og opplevelser som verdi inn i planleggingen på et tidlig tidspunkt. Stadkjensleundersøkelser eller andre former for medvirkning bør med fordel generelt komme tidligere inn på et tidligere tidspunkt i planleggingen av bynære friluftslandskap som ikke er formelt vernet. Grunnen til dette er at slike områder også er attraktive for boligbygging og andre utbygginger og det blir ofte, særlig i etterkant, konflikter rundt slike prosjekter.

Om disse erfaringene skal tre fram i planleggingen, er det derfor viktig at eksisterende teknikker og prosedyrer for planlegging suppleres med prosesser som synliggjør lokale aktørers erfaringer, historier og egenformulerte ønsker for bruk av landskapet (Skår et al. in prep). Thoréns (2008) undersøkelse av Vansjø og Grimsdalen viser blant annet at det er stor forskjell på hvordan natur verdisettes. Hun sier at planleggere og brukere stort sett er

enige om hvilke funksjonelle verdier som er viktige, men at brukerne har en langt videre definisjon av hvilke aktiviteter og landskaper de definerer som verdifulle under det hun kaller friluftslivsparaplyen. Denne motsetningen mellom oppfatninger av landskap er det viktigste hinderet for god planlegging av friluftsområder i dag.

Mine informanter uttrykker en bekymring for at de ikke har fått mulighet til å delta i beslutningene om nordre deler av Mosseskogen skal bygges ut. Tilfeldigheter gjorde at de kom fikk vite om grunneiers planer og de har vært klare på at skogen deres ikke skal bygges ut. Mine undersøkelser viser at en sterk “sense of place” eller stadkjensle har mye å si for folks vilje til å mobilisere seg for bevaring av et område som Mosseskogen. Denne viljen har også gitt utslag i gode resultater i form av endring av kommuneplanen.

7.1 BEHOV FOR VIDERE FORSKNING

Denne oppgaven dreier seg om hva “sense of place”; opplevelsen av sted, betyr for lokalbefolkningens engasjement for å bevare Mosseskogen. Det er nødvendig å inkludere dette i metoder for deltakelse i planleggingen. Det er også viktig å ta til etterretning at Norge har, gjennom ratifisering av Landskapskonvensjonen, forpliktet seg til å inkludere folks opplevelser og oppfattelse av landskap inn i planleggingslovgivningen. Ved å definere landskap som et område slik folk *oppfatter* det, har Landskapskonvensjonen markert et skifte i hvordan man definerer landskapet. Menneskets oppfatning av landskap blir nå vektlagt i begrepet og er et supplement til de mer fysisk orienterte definisjonene.

“sense of place” som begrep for å beskrive folks opplevelse og oppfattelse av landskap bør integreres sterkere inn i norsk planlegging. Det er dette blant andre Clemetsen forsøker å gjøre ved å legge til rette for en metode som landskapsanalysen. Denne integreringen kan være med på å styrke deltakelsesprosesser med å få frem et dypere lag av verdier i landskap. Denne metoden vil også kunne være med på å føre verdivurderingene mellom eksperter og lokalbefolkning nærmere hverandre. Videreutvikling av landskapsanalyse som metode og operasjonalisering av medvirkningsprosesser i norsk sammenheng, kan være et virkemiddel for å få ekspert- og brukersyn på landskap til å komme nærmere hverandre.

LITTERATURLISTE

- Aars, J. & Kvalvåg, S. (2005). Urbane aktivistnettverk: Effektive eller eksklusive? I: Fimreite, A. L. & Medalen, T. (red.) *Governance i norske storbyer. Mellom offentlig styring og privat initiativ*, s. 149-184. Oslo: Spartacus forlag.
- Agnew, J. (2005). Space: Place. I: Cloke, P. J. & Johnston, R. (red.) *Spaces of Geographical Thought*, s. 81-94. London: Sage publications Ltd.
- Aksjon Mosseskogen*. (2008). Tilgjengelig fra: <http://www.aksjon-mosseskogen.no/> (lest 16.09.2010).
- Berg, N. G. & Dale, B. (2004). Kapittel 4: Sted - begreper og teorier. I: Berg, N. G., Dale, B., Lysgård, H. K. & Løfgren, A. (red.) *Mennesker, steder og regionale endringer*, s. 39-60. Trondheim: Tapir akademiske forlag.
- Berg, N. G., Dale, B., Lysgård, H. K. & Løfgren, A. (2004). *Mennesker, steder og regionale endringer*. Trondheim: Tapir akademisk forl. 227 s.
- Berge, G., Fyhri, A. & Steen Jacobsen, J. K. (2000). Dagliglivets hverdagslandskaper *TØI rapport*, 481/2000. Oslo: Transportøkonomisk institutt. 53 s.
- Cars, G. & Healey, P. (2002, c2002). *Urban governance, institutional capacity and social milieux*, Aldershot: Ashgate. XIV, 249 s.
- Clemetsen, M. & Krogh, E. (2010). Landksapsressursanalyse. Verktøy for mobilisering, stedbasert læring og verdiskapning. I: Haukeland, P. I. (red.) b. TF-rapport nr. 263 *Landskapsøkonomi. Bidrag til bærekraftig verdiskapning, landskapsbasert entrepenørskap og stedsutvikling. Med eksempler fra regionalparker i Norge og Europa.*, s. 51-76. Bø: Telemarksforkning.
- Clemetsen, M., Krogh, E. & Thorén, K. H. (in press). Landscape Perception Through Participation: Developing New Tools for Landscape Analysis in Local Planning Processes in Norway. I: Jones, M. & Stenseke, M. (red.) *The European Landscape Convention*: Springer.
- Direktoratet for naturforvaltning & Riksantikvaren. (2010). Landskapsanalyse. Framgangsmåte for vurdering av landskapskarakter og landskapsverdi. Versjon februar 2010 Trondheim/Oslo: Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren. 48 s.
- Europarådet. (2000). *Den europeiske landskapskonvensjonen*. Firenze. Tilgjengelig fra: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/VersionsConvention/norwegian.pdf> (lest 18.10.10).
- Falleth, E. & Hanssen, G. S. (2009). Deltakelse og innflytelse i byplanlegging - en undersøkelse av reguleringsplanprosesser. *Kart og plan*, 1/2009.
- Grunnloven. (1814). *Kongeriget Norges Grundlov*.

- Gundersen, V. & Aasetre, J. (2009). Verdier i bynære skoger. Kunnskapsoversikt, taksonomi og saksstudier. Ås: Norsk institutt for skog og landskap. 69 s.
- Hague, C. (2005). Planning and place identity. I: Hague, C. & Jenkins, P. (red.) *Place identity, participation and planning*, s. 3-18. London: Routledge.
- Halvorsen, K. (2008). *Å forske på samfunnet: en innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Cappelen akademisk forlag. 316 s.
- Haukeland, P. I. (2010). *Landskapsøkonomi. Bidrag til bærekraftig verdiskapning, landskapsbasert entrepenørskap og stedsutvikling. Med eksempler fra regionalparker i Norge og Europa*. Bø: Telemarksforskning. 275 s.
- Holloway, L. & Hubbard, P. (2001). *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Prentice Hall. XV, 279 s.
- Hågvar, S. & Huse, S. (2005). *Vern og forvaltning av norsk natur: kompendium i NATF 200*. Ås: Landbruksbokhandelen.
- Jensen, E. (2008). Landskapshistorie og kulturminner -Mosseskogen. Rapport til Kambo vel. Moss: Kambo vel. 67 s.
- Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M. (red.). (2000). *The Dictionary of Human Geography*. 4. utg. Malden, Mass.: Blackwell Publishers. XVII, 958 s.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989). *The Experience of Nature. A Psychological Perspective*. Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Kaplan, R., Kaplan, S. & Ryan, R. L. (1998). *With people in mind: design and management of everyday nature*. Washington, D.C.: Island Press. XIV, 225 s.
- Kvale, S., Brinkmann, S., Anderssen, T. M. & Rygge, J. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk. 344 s.
- Lefebvre, H. (1974/1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell. 454 s.
- Merleau-Ponty, M. (1945/1994). *Kroppens fenomenologi*. Oslo: Pax. XII, 195 s.
- Moss kommune. (2007a). *Kommunedelplan for idrett og fysisk aktivitet 2007-2018*. Moss: Moss kommune. 68 s.
- Moss kommune. (2007b). *Kommuneplan 2007-2019 Arealdel*. Moss: Moss kommune. 22 s.
- Moss kommune. (2007c). *Kommuneplan 2007-2019 Samfunnsdel*. Moss: Moss kommune. 28 s.
- Moss kommune. (2008). *Planprogram for kommunedelplan for Mosseskogen, Grindvold, Åvangen og Kambo 2008-2011*.

- Moss kommune. (2009). *Søndre Jeløy*. Moss: Moss kommune. Tilgjengelig fra: <http://www.moss.kommune.no/artikkel.aspx?MIId1=3607&AIId=2154&Back=1> (lest 01.12.10).
- Nordisk Ministerråd. (2003). *Nordens Landskap. Forprosjekt for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen*. København: Nordisk Ministerråd. 76 s.
- Ordnett.no*. (2010). Tilgjengelig fra: <http://ordnett.no> (lest 01.11.10).
- Plan- og bygningsloven. (2008). *Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 27. juni 2008 nr. 71*.
- Ragmaa, G. (2002). Regional Identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies*, 10 (1): 55-76.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion Limited. 156 s.
- Røsok, Ø. (2008). Naturtypelokaliteter i Mosseskogen, Moss kommune. Oslo: Bio Fokus. 51 s.
- Selman, P. H. (2006). *Planning at the landscape scale*. London: Routledge. IX, 213 s.
- Skjeggedal, T., Arnesen, T., Markhus, G. & Thingstad, P. G. (2004). Management Strategies in Forest Landscapes in Norway. I: Palang, H., Sooväli, H., Antorp, M. & Setten, G. (red.) *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, s. 425-454. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
- Skår, M. (2009). Min, din og vår friluftslivshistorie: Hva har forskningsmetoder å si for produksjonen av kunnskap om friluftsliv? *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, vol. 20 (3): 167-178.
- Skår, M., Stokke, K. B. & Vindenes, E. (2009). Lokal forvaltning og planlegging av urbane friluftsområder. *Tidsskriftet Plan*, 1/2009: 46-51.
- Skår, M. (2010a). *Experiencing nature in everyday life*. Ås: Universitet for Miljø og Biovitenskap, Institutt for Lanskapsplanlegging.
- Skår, M. (2010b). Forest Dear and Forest Fear: Dwellers' relationships to their neighbourhood forest. *Landscape and Urban Planning*, 98 (2): 110-116.
- Skår, M., Gundersen, V. & Krogh, E. (in prep). Hvordan integrere hverdagsfriluftsliv i planleggingen? *Kart og Plan*.
- Ssb. (2010). *Folkemengde og areal i tettsteder. Kommune. 1. januar 2010*. Oslo. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-057.html> (lest 01.10.2010).
- St. meld. nr. 23 (2001-2002). *Bedre miljø i byer og tettsteder*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- St. meld. nr. 26 (2006-2007). *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*. Oslo: Miljøverndepartementet.

- St. meld. nr. 39 (2000-2001). *Friluftsliv: en veg til høgare livskvalitet*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Stokke, K. B. & Falleth, E. (in prep). Bevaring av bynære friluftsområder - hva betyr deltakelse og mobilisering fra lokalsamfunnet? *Kart og Plan*.
- Strumse, E. (2007). Psykologiske perspektiver på forholdet mellom menneske og natur. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening*, 44 (8): 988-990.
- Thagaard, T. (2009). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*. 3. utg. Bergen: Fagbokforl. 250 s.
- Thorén, K. H. (2008). Verdsetting av friluftsliv. Empirisk uttesting av verdsettingsmetodikk. Ås: Institutt for landskapsplanlegging, Universitet for miljø og biovitenskap. 136 s.
- Thorsnæs, G. (2010). *Moss*: Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra: <http://www.snl.no/Moss> (lest 20.10.10).
- Valentine, G. (1997). Tell me about...: using interviews as a research methodology. I: Flowerdew, R. & Martin, D. (red.) *Methods in Human Geography -A guide for students doing a research project*, s. 110-126. Harlow: Addison Wesley Longman Limited.

VEDLEGG

VEDLEGG 1: INTERVJUGUIDE

Engasjement

Hva gjorde at du engasjerte deg i saken om Mosseskogen?

Hva slags forhold har du til Mosseskogen?

Hvor godt kjente du til området fra før da du begynte å engasjere deg?

Hvilke argumenter har vært viktige for deg når det gjelder bevaring av Mosseskogen?

Kvaliteter

Hvilke kvaliteter ser du i Mosseskogen?

Er det noen kvaliteter du setter høyere enn andre i Mosseskogen?

- Hvilke og hvorfor?

Hva blir borte for deg hvis Mosseskogen bygges ut?

Om bruk

Hvordan bruker du Mosseskogen?

Hvorfor bruker du Mosseskogen fremfor andre friluftsområder?

Er det noen spesielle steder i Mosseskogen du setter spesielt stor pris på eller er ekstra knyttet til? -Hvorfor?

Er det noen steder du velger å unngå? -Eventuelt hvorfor?

Har du noe generelt inntrykk av hvordan Mosseskogen brukes?

Hva slags inntrykk har du av hvordan andre bruker området?

Aksjonsgruppa

Hvordan fungerer aksjonsgruppa nå? Er det noe aktivitet og i tilfelle hva slags?

Hvordan oppfatter du situasjonen i Mosseskogen nå og hvilke tanker gjør du deg om veien videre?

Til slutt litt informasjon om informanten

- Bosted
- Bodd hvor lenge?
- Arbeidssted
- Alder

VEDLEGG 2: OVERSIKT OVER INFORMANTER

Personer som er eller har vært sentrale i velforeningene på Kambo og Mosseskogen: 2

Personer som har engasjert seg sterkt i saken med egne midler og sluttet seg til aksjonsgruppen: 2

Personer som ikke har vært i Mosseskogen før: 2

Beboere i nærheten, men som ikke bruker skogen så ofte eller bruker andre områder isteden: 4

UNIVERSITETET FOR MILJØ- OG BIOVITENSKAP

